

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Jana PITTEROVÁ

POJETÍ BOLESTI VE STARÉM ZÁKONĚ

Vedoucí bakalářské práce: Josef Hřebík, Th.D., S.S.L

PRAHA 2006

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a v seznamu literatury uvedla veškeré informační zdroje, které jsem použila.

V Praze dne 17. dubna 2006

ÚVOD

Problém bolesti v lidském životě zaměstnával a zaměstnává mysl nejednoho přemýšlivého člověka. Zejména hledání harmonie ve vztahu mezi dobrým Bohem a trpícím člověkem staví před mnoho otázek. Je jisté, že bolest a utrpení jako takové patří neoddělitelně k lidskému životu. Odpověď na otázku po jeho původu však není snadné nalézt. Lze použít různé přístupy, od jednoduchých odpovědí až po komplikované teze. Jak se na tento problém dívá Starý zákon? Přestože se bolest ve Starém zákoně vyskytuje velmi často, neexistuje mnoho prací, které by se jí přímo zabývaly. Protože se jedná o velmi rozsáhlé a téměř nezpracované téma, poskytuje tato práce alespoň základní přehled o výskytu a chápání bolesti ve Starém zákoně.

První část práce předkládá pojmy, které se ve starozákonních textech nejčastěji užívají pro vyjádření bolesti. Z jejich stručného rozboru vyplývá, že bolest nezřídka znamená ve starozákonních textech utrpení jako takové, tedy různé aspekty. Proto slova bolest a utrpení v rámci této práce často vystupují jako synonyma. Kromě hebrejských a řeckých slov pro popis bolesti zmiňuje první část ještě několik příkladů obrazných vyjádření.

Druhá část se zabývá otázkou bolesti v souvislosti s životem vyvoleného lidu podle starozákonních textů a dobových reálií. Představuje základní nauku o spojení bolesti s hříchem a ukazuje, jak proniká jednotlivé sféry života, jak profánního, tak náboženského. Na závěr je zmínka o Božím soucitu, který má zásadní úlohu při prožívání utrpení.

Třetí část je stručný rozbor jednotlivých částí Starého zákona se zaměřením na bolest. Kapitola prochází biblické pradějiny, vyprávění o praotcích, mojžíšský cyklus, historické knihy, prorocké knihy a na závěr se zabývá Spisy, k nimž jsou připojeny také deuterokanonické knihy, které sice nepatří do hebrejského kánonu, ale v křesťanské Bibli mají své místo.

Závěr práce si klade otázku, zda existuje vývoj ve starozákonním pojetí bolesti. Na začátku totiž stojí bolest jako trest za hřích a následuje rozvíjení nauky o odplatě. Každá nevěrnost vůči Hospodinu musí být potrestána. Kudy však vede cesta k novozákonnímu poselství, pokud by Starý zákon měl zůstat u tohoto pojetí? Jak srovnat utrpení jako trest za hřích s Kristovým vykupitelským dílem? Následující rozbor postupně ukáže různá pojetí bolesti, od již zmíněného trestu za hřích přes zástupnost až po naprosto nevysvětlitelné utrpení. Boží soucit, obraz Boha „trpícího“ pro nepravost lidí, je vodítkem při hledání odpovědi na otázku po smyslu utrpení.

Předložená práce zcela jistě nedává odpověď na tuto komplikovanou otázku, protože fenomén bolesti lze pro jeho komplexnost jen těžko plně postihnout. Uvádí však různé příklady,

které Starý zákon obsahuje, dokonce i takové, které kvůli kontextu, do něhož jsou začleněny, nebývají vždy na první pohled zřetelné.

1. BOLEST V JAZYCE STARÉHO ZÁKONA

Otázka po původu a smyslu bolesti resp. utrpení je v každé době aktuální. Ani Starý zákon se tomuto tématu nevyhýbá. Bolest jako popis utrpení v celé jeho mnohotvárnosti se vyskytuje ve všech knihách Starého zákona. Biblické pojetí bolesti však není zcela identické s naším soudobým pojetím. Zatímco Evropan postmoderní doby pracuje s abstraktním pojmem zasazeným do emocionální oblasti, biblický autor vychází z celostního vnímání člověka, v němž je emocionální stránka neoddělitelně spojena s tělesnou.

Tato skutečnost ale neznamená, že by biblický popis bolesti byl pro dnešního člověka nesrozumitelný nebo nerealistický. Biblický autor se zpravidla ukazuje jako výborný pozorovatel. Jestliže si v dnešní době vytváříme pro bolest různé kategorie a pracujeme s ní jako se samostatnou jednotkou, případně zjišťujeme, jak působí na jednu nebo druhou stránku lidské osoby, pak Bible ve svých Bohem inspirovaných textech podává přímo mistrovský popis situace trpícího člověka se všemi projevy, jako součást lidského života, přirozeného i náboženského.

Starozákonní hebrejšтина nezná souhrnný název pro bolest, tak jak se vyskytuje v moderních jazycích nebo i v řečtině Makabejských knih. Při hledání zmínky o bolesti se před čtenářem ukáže velmi obsáhlá skupina výrazů, které výborně ilustrují různé aspekty utrpení. Jde jak o utrpení fyzické, tak psychické, ale rovněž i o utrpení v duchovní oblasti. Bolest se ve starozákonních textech zřídka najde samostatně. Často bývá zmiňována jako protiklad nějaké situace¹ nebo v souvislosti s určitými okolnostmi v lidském životě. Následující přehled zahrnuje nejčastěji používaná slova pro vyjádření utrpení ve Starém zákoně.

1. 1 Bolest a námaha

Bolest se vyskytuje hned na prvních stránkách Bible, ve třetí kapitole knihy Genesis. Po spáchání hříchu, porušení Božího příkazu, vstupuje do života člověka utrpení. Tuto skutečnost popisují verše 16 a 17. V překladech se zpravidla užívají termíny bolest, utrpení, trápení. Hebrejský text má pro všechny tyto aspekty jediné slovo עֲצַב.

¹ Např. dny blahobytu a dny pokoření v Job 30,16.27.

Kořen עַצֵב ve slovesné formě vyjadřuje stav psychické nebo emocionální nouze². Bývá spojen se srdcem, rozumem nebo duchem. Jediná výjimka je Kaz 10,9, kdy se jedná o popis fyzického stavu způsobeného zraněním. Bolesť vyjadřovanou slovesem עַצֵב mohou trpět lidé i Bůh³. V nominální formě znamená jednak duchovní nebo duševní bolest, jednak tělesnou bolest, námahu nebo práci. עַצֵב je často uváděn jako protiklad k radosti, spokojenosti, pokoji a požehnání nebo v souvislosti s námahou, dřinou, jak ukazují spojení se slovy עֵבֶר, עֵמֶל, יָנַע.

Významově podobný kořen עֵמֶל vyjadřuje hlavně duševní utrpení a strádání. Nejčastěji se vyskytuje v prorockých knihách, zejména u Izaiáše a Jeremiáše. Hojně je zastoupen i v knize Job.

יָנַע znamená převážně námahu a únavu, tedy spíše fyzickou stránku utrpení. V Iz 53,4 ukazuje bolestný stav Hospodinova Služebníka.

1. 2 Bolest a zranění, nemoc

Fyzickou stránku bolesti nejuvýstižněji vyjadřuje kořen כָּאַב. V biblických textech se vyskytuje pouze ve slovesném a substantivním tvaru⁴. Pojem znamená jak bolest obecně, tak také celkově špatný stav. Spíše než subjektivní prožívání bolesti vyjadřuje כָּאַב objektivní poškození. Gn 34,25 popisuje bolestné oslabení Sichemských, kvůli němuž nebyli schopni se bránit Jákobovým synům. Tedy objektivní stav, nikoli prožívání na emocionální rovině. Subjektivní stránka sice není popírána, její význam je však sekundární.

חָלָה označuje stav fyzické slabosti a nemoci všeho druhu, zranění i duševní bezmoc. Týká se objektivní i subjektivní stránky⁵. Používá se při popisu kultovní čistoty, u žen pro menstruační obtíže. Nemoc vyjádřená חָלָה činí zvířata nezpůsobilá k oběti. Ve spojení s לֵב, srdcem, se חָלָה užívá v přeneseném významu⁶.

Kořen עָנָה vyjadřuje oblast negativní zkušenosti, stav ohrožení života, slabost nebo vyčerpanost. Popisuje nouzi, trápení jako protiklad k období blahobytu⁷. Podobně jako כָּאַב je i עָנָה

² Srov. C. MEYERS, „עַצֵב, ‘asab”, TWAT, díl VI, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1987, s. 298-301.

³ Srov. Gn 6,6.

⁴ Substantivní forma כָּאַב a מִכָּאַב.

⁵ Srov. K. SEYBOLD, „חָלָה, halah”, TWAT, díl II, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1977, s. 960-971.

⁶ Srov. Pís 2,5.

⁷ Job 30,27.

vždy spojen s osobou, kterou její stav zpravidla vede k obrácení k Bohu⁸.

1.3 Porodní bolesti jako obraz utrpení

Kořen **חבל** je významově velmi bohatý. Skupina významů související s pojednávaným tématem zahrnuje období od početí až po stav před porodem. V první řadě se jedná o stav matky před porodem, očekávání porodních bolestí jako začátku porodu, ne bolestí samotných⁹. V přeneseném smyslu se **חבל** používá pro vyjádření fyzické i duševní bolesti.

V podobné souvislosti se užívá i **הרה**. Těhotenství jako požehnání a protiklad neplodnosti. Zároveň se však jedná i o stav ohrožení např. v době válečného konfliktu. Kromě původního významu se **הרה** používá v přeneseném právě pro vyjádření ohrožení, případně člověka či národa v opovržení¹⁰.

Termín **חיל** také patří do této skupiny. Jeho etymologie není zcela jasná. Vyskytuje se v mnoha variantách a také významová šíře je značná. To ukazuje i LXX, která **חיל** překládá zásadně podle kontextu. Jako **חבל** popisuje stav před nástupem porodních bolestí, **חיל** označuje stav mezi nástupem porodních bolestí a samotným porodem. Opět spíše objektivní popis situace než subjektivní prožívání. V přeneseném smyslu se **חיל** užívá pro vyjádření jak čistě fyzické bolesti, tak i těžké duševní trýzně.

Pro porodní bolesti jako takové užívá hebrejšтина kořen **ציר**. Vyjadřuje především fyzickou bolest, její prožívání včetně tělesných reakcí. Vyskytuje se v původním i v přeneseném významu.

כנה pak ještě doplňuje řadu výrazů popisujících bolestný stav rodičky. Tentokrát se jedná o sténání a nárek, tedy reakci na bolestnou zkušenost¹¹.

Popis všech fází završuje termín **ילד**, který se týká samotného porodu. Kromě vlastního významu se hojně užívá ve významu obrazném¹². Často jde o vyjádření prázdnoty a bezmoci, tedy spíše oblasti duševní.

⁸ Srov. E. S. GERSTENBERGER, „**ענה** ‘nh’”, TWAT, díl VI, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1987, s. 247-270.

⁹ Srov. H.-J. FABRY, „**חבל** hbl’”, TWAT, díl II, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1977, s. 716-720.

¹⁰ Oz 9,11; Am 1,13; 2 Král 8,12.

¹¹ Iz 42,4.

¹² Oz 13,13.

1. 4 Bolest a nenávist

Slova שָׂנֵא a רָעָה vyjadřují v první řadě zlo, nenávist nebo nepřátelství. V každém případě situaci člověku nepřátelskou, která budí nutně pocit ohrožení, sklíčenosti¹³. V přeneseném významu שָׂנֵא a רָעָה popisují stav, který není v pořádku, zasažený zlem, tedy utrpení jako reakci na negativní zkušenost.

1. 5 Smutek jako projev bolesti

Při popisu bolesti v životě Izraele zaujímá významné místo smutek jako projev bolesti. Pro staroorientální mentalitu bylo zcela smožejmé svůj zármutek projevit navenek. Nejen změnou zevnějšku nebo různými obřady, ale i slovními projevy. Starý zákon předkládá celou řadu různých výkřiků, které jsou jak projevem bolesti jednotlivce, tak součástí kultu. Různé prosebné modlitby například obsahovaly ustálená zvolání. Tak אַהֵה znamená „ach!“ a vyjadřuje bolest, vyčerpání a strach¹⁴. „Běda mi“, אֵלֵלִי, bude zas výkřik bolestného zklamání nebo ze strachu z ohrožení. Následující tři slova הוּי, אוּי a אֲבוּי se zpravidla překládají jako „běda“. Zcela identická významově však nejsou. Zatímco druhá dvě vyjadřují spíše výkřik jednotlivce v tísní, první má své pevné místo ve smutečních úkonech a obřadech.

Stejně jako projevy fyzické bolesti mají vlastní terminologii i projevy smutku. Smutku, který je považován za duševní bolest způsobenou ztrátou někoho blízkého nebo jakýmkoli neštěstím. Starozákonní hebrejšтина přímo oplývá množstvím výrazů pro vyjádření nářku nad neštěstím. Pláč, křik a kvílení vyjadřují termíny יָלַל, יָנַה, יָנַה, יָנַה, יָנַה. V jiné souvislosti se zpravidla nevyskytují a užívají se pro popis smutečních náboženských obřadů. V sapienciální literatuře často stojí v protikladu k radosti a jáсотu.

1. 6 Obrazná vyjádření

Kromě už tak dost bohatého slovníku pro bolest má biblická literatura ještě další způsob jak

¹³ Užití kořene שָׂנֵא ve smyslu utrpení ukazuje jasně Gn 41,51. Pro רָעָה je výborným příkladem Gn 21,11 nebo Neh 2,2.

vyjádřit utrpení. Zejména v poetických textech existuje velké množství obrazných vyjádření, která neobyčejně výstižně popisují stav trpícího subjektu. Celou řadu takových obrazů uvádí Chizkijášův popis vlastní smrtelné nemoci. Ponechán napospas svému utrpení v předtuše blízké smrti přirovnává svůj stav ke strženému obydlí, ke tkanině odříznuté od osnova, cítí se, jakoby mu lev rozdrtil kosti¹⁵.

Také Žalmy jsou na obrazná vyjádření bohaté. V Žalmu 32 vystupují chřadnoucí kosti, těžce doléhající ruka Hospodinova nebo vysychající morek v kostech¹⁶. Žalm 38 zase mluví o Hospodinových šípech, kostech, které nemají pokoje či ledví, které je v jednom ohni¹⁷. Kosti jak rozpálené ohniště nebo srdce schnoucí jako zlomená bylina zas předkládá Žalm 102¹⁸.

Jeden z Jobových přátel Sófár ve své druhé řeči popisuje trest pro svévolníka následujícími slovy: „Bůh na něho sešle svůj planoucí hněv, jeho útroby zasáhne prškou šípů.”¹⁹ Sijónská dcera v knize Pláč nařiká, že Hospodin seslal do jejích kostí planoucí oheň a pošlapal je²⁰. K odhalení významu těchto obrazů může napomoci LXX, která je překládá převážně pomocí *οδύνη* nebo *αλγειν* a odvozenými tvary.

1. 7 Bolest v deuterokanonických knihách

Deuterokanonické knihy mají vlastní slovník pro vyjádření bolesti. Pro fyzickou bolest se nejčastěji užívá termín *ἀλγημα* se všemi odvozenými tvary, ve slovesné formě *αλγειν*. Vyjadřuje bolest jako takovou, ale také pocit bolesti, muka, utrpení, všechny doprovodné jevy nemoci, vyčerpání, slabosti. V duševní rovině popisuje soužení, strasti, žal, nepříjemné skutečnosti, které na člověka těžce doléhají.

Také *οδύνη*, ve slovesné formě *οδύνην*, znamená především fyzickou bolest nebo muka²¹. Má však ještě širší užití v duševní oblasti pro vyjádření zármutku, trápení, žalu. Zajímavé je spojení

¹⁴ Joz 7,7; Jer 14,13.

¹⁵ Srov. Iz 38,10-13.

¹⁶ Srov. Žl 32,3-4.

¹⁷ Srov. Žl 38,3a.4b.8a.

¹⁸ Srov. Žl 102,4-5.

¹⁹ Job 20,23.

²⁰ Srov. Pláč 1,13.

²¹ Termín je odlišný od *ωδύς*, resp. *ωδύνην*, který se týká porodních bolestí apodobně jako v hebrejštině má užití i ve spojení se strachem a úzkostí.

v 2. knize Makabejské v 9. kapitole: οδύνας καὶ αλγηδόσιν popisující zvlášt' silné bolesti²².

Slovo πληγή, které se obvykle překládá jako rána, má širší význam než pouze fyzický úder, případně zranění. Jako rána může být chápána přírodní nebo jiná katastrofa, porážka v boji, trest nebo různé druhy nouze. Právě v deuterokanonických knihách se nachází několik případů, kdy označuje stav nemoci. Bůh zasáhl neviditelnou ranou, tedy způsobil nemoc.

Pro smutek, žal, zármutek, starost a další druhy duševní bolesti má biblická řečtina termín λύπη, ve slovesné formě λυπεῖν. Řecké slovo λύπη bývá uváděno ve spojení s duchem (πνευμα) nebo srdcem (καρδία). Z ostatních termínů biblické řečtiny stojí za zmínku ještě ωδίς, ωδίνειν pro popis porodních bolestí a πόνος, μαλακία a ασθένειν pro vyjádření různých typů slabosti, nemoci nebo námahy.

Z uvedeného přehledu, který však není zcela vyčerpávající, vyplývá mnohovrstevnost starozákonního pojetí bolesti. Významová šíře slov užívaných pro vyjádření bolesti ukazuje, jaké místo zaujímá v lidském životě, a tedy i v životě vyvoleného lidu. Bolest není chápána pouze jako důsledek zranění, nemoci nebo jako duševní trápení. Bolest je často synonymem utrpení jako takového. Proto se týká celého člověka a celého života. Svět a život jsou pro Izraelitu dynamické veličiny²³. Vše, co prožívá, vnímá jako dění. V této perspektivě lze nahlížet i bolest a utrpení popisované ve Starém Zákoně. Ostatně i výše uvedené pojmy ukazují, že jevy, jež popisují, zdaleka nejsou statické. Proto nelze starozákonní pojetí bolesti zkoumat samostatně, ale v úzkém spojení s životem vyvoleného Božího lidu.

²² 2 Mak 9,9.

²³ Srov. G. von RAD, Theologie des Alten Testaments. Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels. 5. vydání, München: Ch. Kaiser, 1966.

2. BOLEST V ŽIVOTĚ BOŽÍHO LIDU

Biblický autor si stejně jako dnešní člověk kladl otázku po smyslu utrpení. Odpověď pak hledal ve světle víry. Bolest se vyskytuje v celém Starém zákoně. Neexistuje žádná kniha, kde by o ní nebyla aspoň jediná zmínka. Vedle krátkých naléhavých výkřiků stojí jednotlivé verše, v jiných knihách o bolesti pojednávají celé kapitoly²⁴, bolest je dokonce i tématem celých knih²⁵. Starý zákon podává několik základních rovin pojetí bolesti. Kromě obvyklého dělení na tělesnou a duševní bolest nabízí pojetí bolesti jako trestu, výchovné bolesti, bolesti jako zkoušky a zástupné bolesti²⁶.

Bolest tělesná bývá zpravidla ve spojení s nemocí, slabostí, zraněním a nejčastěji zmiňované jsou porodní bolesti. Jde jednak o prostý popis situace trpícího člověka, jednak o obrazné vyjádření převážně duševní trýzně. Kniha Leviticus podává výčet tělesných nedostatků, které stanovují nezpůsobnost ke kultu, jak u lidí, tak u zvířat.

Duševní rovina je rozmanitější a lze říci, že starozákonní texty o ní pojednávají častěji. Tělesná bolest je jakoby samozřejmostí. Pro označení duševní bolesti se používá velmi často obrazů z oblasti fyzické. Zejména porodní bolesti jsou symbolem utrpení vůbec. Duševní utrpení se týká rodinných starostí, mezilidských vztahů, týká se jednotlivce i společenství. Bolest působí vlastní i cizí neštěstí, ztráta blízké osoby, přírodní katastrofy, válečné konflikty, nepochopení lidí. V prorockých knihách se často uvádí utrpení proroka, jeho pocit beznaděje při hlásání Božího poselství zatvrzelému lidu.

Projevy bolesti jsou ve starozákonních textech velmi rozmanité. Pro staroorienální národy, a

²⁴ Služebník Hospodinův u Iz 52,13 - 53,12.

²⁵ Kniha Job, Pláč.

tedy i pro Izraele, bylo přirozené své trápení projevovat navenek. Obvykle se jednalo o pláč, nářek, křik, roztržení šatu jako účast na utrpení bližního nebo celého národa. Vedle spontánních projevů bolesti stojí symbolické jednání a rituální obyčej. Příkladem symbolického jednání je prorok Ezechiel, který neoplakává svou zemřelou ženu. Činí tak na Boží příkaz, aby ohlásil pád Jeruzaléma²⁷. Král David přijímá Boží vůli, a neoplakává smrt svého syna²⁸. Významnou roli v prožívání bolesti má strach. Strach ze smrti, z nejisté budoucnosti, vede trpícího buď k rezignaci nebo naopak k obrácení k Bohu a prosbě o pomoc. Král Chizkijáš se ve své nemoci obrací tváří ke zdi, pak se však modlí k Hospodinu a je vyslyšen²⁹.

Existují dále poetické texty, které vyjadřují nářek nad ztrátou blízkých osob nebo národní katastrofou. Celá kniha Pláč, žalmové žalozpěvy nebo např. Davidovy žalozpěvy nad smrtí Saula a Jónathana³⁰ jsou toho příkladem.

Bolest pochopitelně působí reakci, jak trpícího, tak jeho okolí. Jedná se opět o fyzickou a psychickou stránku. Trpící subjekt je napjatý, vypadá vyčerpaně, třese se strachem, svíjí se bolestí, křičí nebo pláče. Tato skutečnost v něm vyvolává pocit bezmoci, slabosti a nezdědka vede k zoufalství. Vytváří si obranný postoj vůči domnělému nebo skutečnému původci bolesti. Jak však ukazuje kniha Job nebo Žalmy, všechny nářky a výčitky mohou vést k uznání Boží svrchovanosti a nakonec k Boží chvále.

Reakce okolí bývá různá. Záleží na tom, zda se jedná o přátele, nepřátele nebo Boha. Soucit, účast na utrpení přítele, je například zřetelná u Jobových přátel, kteří ho přicházejí potěšit v jeho zármutku³¹. Na jiných místech zase vystupuje výsměch a radost z neštěstí. Nepřátelé mají radost z pádu protivníka³².

Boží soucit prostupuje celý Starý zákon. Po pádu člověka do hříchu sice přichází trest, ale zároveň s ním i Boží úsilí člověka zachránit. To se děje jak prostřednictvím vyvolení jednotlivců, tak Božího lidu Izraele. Uzdravení člověka z nemoci je obrazem Božího spasitelného působení.

²⁶ Srov. J. SCHARBERT, *Der Schmerz im Alten Testament*, Bonn: P. Hanstein, 1955.

²⁷ Ez 24, 5-24.

²⁸ 2 Sam 12,20.

²⁹ Srov. Iz 38,2-3.

³⁰ 2 Sam 1,19-27.

³¹ Srov. Job 2,11.

³² Srov. např. Žl 13,5b: „Moji protivníci budou jásat, zhrouťm-li se“.

2. 1 Bolest a hřích

Bolest vstoupila do lidského života jako následek hřichu, jak uvádí kniha Genesis³³. Takové tvrzení však vyvolává představu uraženého Boha, který trestá provinilce za neposlušnost. Jak se ale v této souvislosti vyrovnat se skutečností dobrého Boha, z jehož ruky vzešlo dobré stvoření? Přestoupením Božího příkazu člověk porušil stanovený řád. Podlehl pokušení být jako Bůh. Do vztahu mezi Bohem a člověkem proniká strach a nedůvěra. Člověk je konfrontován se svou omezeností a smrtelností. Vědomí viny působí strach a strach vzdaluje od Boha. V tomto odloučení od Boha je člověk vystaven všem negativním vlivům, např. právě utrpení a strachu. Do lidského života vstupuje boj o přežití, nenávisť, násilí. Snaha člověka stavět se na roveň Bohu a rozhodovat o životě a smrti je stále přítomná. Bolest ve vztahu k hřichu lze rozdělit do dvou skupin. Jde o bolest jako následek hřichu, tedy v souvislosti s jednáním člověka pod vlivem jeho prvotním hřichem porušené přirozenosti. Druhá skupina zahrnuje pojetí bolesti jako trestu za hřích.

2. 1. 1 Bolest jako následek hřichu

Lidská touha po bohorovnosti neskončila porušením Božího příkazu a vyhnáním ze zahrady Edenu. Svědčí o tom jednání Kainova potomka Lámecha³⁴, který se chlubí svou neadekvátní odplatou, za zranění způsobil smrt. Tato skutečnost jednak ukazuje rozmáhající se násilí mezi Kainovým potomstvem, jednak odráží staroorientální právo krevní msty, které později usměrňuje mojžišský Zákon³⁵. Z hlediska bolesti příběh výstižně ilustruje situaci zraněného člověka. Bolest vyvolá reakci zraněného. Zde se jedná o konkrétní fyzické ublížení, které zapadá do nastíněného schématu reakcí, ačkoli ve starozákonních textech se dále vyskytují spíše reakce na rovině duševní (např. v knize Job).

Pomsta Jákobových synů na Sichemských za zneuctění jejich sestry je podobného rázu³⁶. Dvakrát se tu hovoří o bolesti. Nejdříve o bolestné ráně, kterou bratřím způsobila zpráva o Díně³⁷ a podruhé v souvislosti s obřízkou Sichemitů, kteří nebyli schopni bránit se útoku Šimeona a

³³ Gn 3, 6.17.

³⁴ Srov. Gn 4,23-24.

³⁵ Srov. Ex 21,12-37.

³⁶ Srov. Gn 34,7-31.

³⁷ Srov. Gn 34,7.

Leviho³⁸. Utrpení Jákobců vedlo k rozhodnutí zbavit života ty, kteří je způsobili. Obyvatele Sichemu pak neochránila obřízka, která vlastně byla zneužitím symbolu víry. Skutečnost, že Jákobův rod nebyl potom vyhlazen ostatními obyvateli země, lze vysvětlit jako projev Božího milosrdenství.

Jednání krále Davida, který nechá zabít Chetitu Urijáše, je dalším příkladem souvislosti utrpení s hříšným jednáním³⁹. Vlastní hřích a snaha, aby nevyšel najevo, ho vede k rozhodnutí o smrti druhého člověka. Bolest se zde vyskytuje na několika rovinách. Předně hříchem způsobené utrpení v boji zbytečně obětovaného člověka, dále zármutek, který působí jeho smrt a nakonec smrt dítěte, které vzešlo z nedovoleného vztahu⁴⁰.

2. 1. 2 Bolest jako trest za hřích

Starý zákon předkládá také příklady utrpení, které jsou výslovným trestem za hřích. Mirjam, která reptá proti Mojžíšovi a tím i proti Bohu, je potrestána malomocenstvím⁴¹. Když nechá král David sečíst lid, dostane na vybranou, jakému trestu se chce podrobit. Vybírá tři dny moru v zemi, při němž zemře velké množství lidu. Davidův čin byl považován za projev nedůvěry vůči Bohu. Elizeův služebník Géchazí je potrestán za podvod a lež malomocenstvím⁴². Pelištejci, kteří ukradli Izraelcům schránu jsou potrestáni bolestivou nemocí⁴³. Přitom zde nejde pouze o ukořistění schrány. Nejdříve sami Izraelité chtěli schránu využít ke svému prospěchu. Proto jim byla odňata. Uchvatitelé si svým činem chtěli podmanit Boha Izraelců, který jim ovšem ukázal svou svrchovanost. Bolestivá střevní choroba krále Jórama, která mu způsobila smrt, je trestem za jeho bezbožný život⁴⁴.

Vedle popisu utrpení jako trestu, který následuje přímo po hříšném jednání, stojí nepřímá vyjádření tohoto postoje k danému problému. Převážně se jedná o hledání příčiny už prožívaného utrpení. Jobův přítel Elíhú se snaží vysvětlit, že žádný člověk není bez viny, a proto je každé utrpení trestem za hřích⁴⁵. V 2 Mak je smrt Antiocha Epifana v krutých bolestech líčena jako trest za hřích,

³⁸ Gn 34,25: „A třetího dne, když byli v bolestech, vtrhli bezpečně do města dva Jákobovi synové, Šimeon a Lévi, bratři Díny, a všechny mužského pohlaví povraždili.”

³⁹ Srov. 2 Sam 11,14-16.

⁴⁰ Srov. 2 Sam 12,18.

⁴¹ Srov. Nm 12,10.

⁴² Srov. 2 Král 5,20-27.

⁴³ Srov. 1 Sam 5,6.

⁴⁴ Srov. 2 Kron 21,14-19.

⁴⁵ Job 33,19: „Bolestmi je kárán na svém loži, stálým svárem v kostech.”

který spáchal na vyvoleném lidu⁴⁶.

Mnoho příkladů poskytuje také kniha Žalmů. Žalm 32 ukazuje vysvobození z utrpení po přiznání viny a Božím odpuštění⁴⁷. Ve verši 10 pak výslovně hovoří o bolesti, která stihne svévolníka. V Žl 38 žalmista nařiká nad svým údělem, popisuje podrobně své utrpení, které považuje za Boží trest a přiznává svou vinu⁴⁸. Prorocké knihy jsou plné varování před trestem za nevěrnost Bohu. V 50. kapitole Izaiáše vyzývá Hospodinův Služebník k návratu k Bohu. Pokud lid setrvá ve svém hříchu, zakusí utrpení z Hospodinovy ruky⁴⁹. Neposlušný Jeruzalém čeká zničení, stane se místem, které budí hrůzu a posměch⁵⁰. Hospodin trestá svůj lid, ale jeho hněv není trvalý. Skrze proroky dává poznat, že trest je dočasný a naopak ti, kteří lid utiskovali a působili mu utrpení, budou sami potrestáni⁵¹.

2. 2 Utrpení a bohoslužba

Jiný aspekt utrpení, který je třeba zmínit, souvisí s kultem. V celém životě Izraele je stále přítomné napětí mezi čistotou a nečistotou, způsobilostí k bohoslužbě a nezpůsobilostí k ní. Protože utrpení bylo chápáno jako trest za hřích, byla těžká nemoc v rozporu s pojetím sakrálních hodnot. Pro vnější zranění existovali ranhojiči⁵², ale pro závažná onemocnění byl kompetentní kněz. Pouze Bůh může uzdravit. Od Boha přichází utrpení, ale také uzdravení⁵³. Obrácení se na lékaře bylo považováno za projev nedůvěry v Boží uzdravitelskou moc⁵⁴. Velmi těžký hřích znamenalo obrátit se na cizí božstvo⁵⁵. Pokud se člověk ve své nemoci obrátí na Boha, objeví se i prostředky na uzdravení⁵⁶.

Knihy Leviticus obsahuje podrobné předpisy týkající se způsobilosti ke kultu. Kapitoly 12. -

⁴⁶ Srov. 2 Mak 9,5-11.

⁴⁷ Srov. Žl 32,3-5.

⁴⁸ Srov. Žl 38,4: „Pro můj hřích pokoje nemá jediná kost ve mně.”

⁴⁹ Srov. Iz 50,11.

⁵⁰ Srov. Jer 19,8.

⁵¹ Srov. Iz 10,24; 21,3.

⁵² Srov. Ex 21,19.

⁵³ Srov. Job 5,18.

⁵⁴ Srov. 2 Kron 16,2.

⁵⁵ Srov. 2 Král 1,1-8.

⁵⁶ Srov. 2 Král 20,7.

15. se věnují čistotě u lidí. Pojem malomocenství, který je zde uveden, zahrnuje celou řadu onemocnění, převážně kožních. Kněz je tím, kdo má posoudit závažnost nemoci a podle toho učinit potřebná opatření. Nejedná se pouze o hygienická opatření, v souvislosti s kultem se tu opět ukazuje vztah hřích - trest. Nemoc je trestem za hřích a ten, kdo se provinil, nemá účast na bohoslužbě. Hřích způsobuje duchovní smrt. Člověk napadený zhoubným malomocenstvím je považován za mrtvého za živa. To ukazuje jeho zevnějšek, stejný jako při smutečních obřadech za zemřelého - roztržené šaty, neupravené vlasy, nářek. Při očišťování domů od „malomocenství“ je výslovná zmínka o souvislosti s hříchem. Je-li dům prohlášen za čistý, vykoná kněz smírčí obřad na očištění od hříchu⁵⁷.

Ve 21. kapitole se uvádí nezpůsobilost k vykonávání kněžského úřadu⁵⁸. Nikdo postižený nějakou chorobou nesmí předstoupit před Hospodina jako kněz. Avšak tento předpis, který na první pohled působí poněkud nemilosrdně, je doplněn dalším ustanovením. Ti z kněžského rodu, kteří jsou nezpůsobilí k přinášení oběti pro nějaký tělesný nedostatek, nejsou zcela vyloučeni ze společenství s ostatními kněžími.⁵⁹ Mají svůj podíl ze svatých darů.

Podobné předpisy platí i o obětních zvířatech⁶⁰. Žádné neduživé zvíře nesmí být předloženo Hospodinu jako oběť. V prorockých knihách se často vyskytuje Boží výčitka, že lid nedbá na Boží příkazy a přináší zvířata nezpůsobilá k oběti⁶¹, stejně jako stížnost na nedodržování kultovní čistoty⁶².

Snahu vyrovnat se teologicky s posláním lékaře předkládá kniha Sirachovcova⁶³. Lékař je ustanoven Bohem, má od něj svou moudrost. Léčiva pocházejí od Boha. Za uzdravení je třeba se modlit k Bohu. Vyhledání pomoci u lékaře má být vždy spojeno s modlitbou a obětí. Trestem za hřích je v Sir 38,15 míněna nemoc, „padnout do rukou lékaře“ zde znamená onemocnět.

2. 3 Smuteční obřady

⁵⁷ Lv 14,49.

⁵⁸ Lv 21,18-20: „nikdo slepý nebo kulhavý nebo se znetvořenou tváří nebo s některým údem příliš dlouhým, nebo kdo by měl zlomenou nohu nebo zlomenou ruku, nebo hrbatý nebo zakrnělý nebo se skvrnou na oku nebo postižený svrabem nebo lišejem nebo s rozdrčenými varlaty.“

⁵⁹ Srov. Lv 21,22.

⁶⁰ Srov. Lv 22,19-25.

⁶¹ Srov. Mal 1,8.

⁶² Srov. Ez 22,10.

⁶³ Srov. Sir 38,1-15.

Smutek je další příčinou nebo také vyjádřením bolesti. V životě Izraele se projevoval navenek zejména změnou zevnějšku: roztržení šatu, oblečení do žínice, posypání hlavy popelem, zutí obuvi, ostříhání hlavy dohola, sezení v popelu. Smutek může mít rozměr individuální nebo kolektivní. Zvláště v Žalmech se často vyskytují nářky jednotlivce nad nenávisť nepřátel nebo i nad Božím trestem. Samuel truchlí nad zavržením Saula⁶⁴, soudce Jiftách roztrhne své roucho, když má obětovat vlastní dceru, jeho dcera oplakává své panenství⁶⁵, Jobovi přátelé se rmoutí nad neštěstím, které ho stihlo⁶⁶, král Chizkijáš se trápí kvůli své nemoci a v předtuše blízké smrti⁶⁷, král David oplakává smrt svého syna Abšalóma⁶⁸.

Smutek v celém národě působí smrt krále⁶⁹, válečné nebo přírodní katastrofy. Babylonské zajetí, rozptýlení národa, pocítovali Izraelité jako smrt celého národa, jak ukazuje kniha Pláč.

Nejčastěji je tedy smutek spojován se smrtí. Starý zákon nahlíží smrt v celé její hrůze, nepovažuje ji za nic posvěcujícího ani božského. Kulty zemřelých běžné u okolních národů se zde nevyskytují. Přesto byl Izrael sváděn svým okolím, aby smrti nebo mrtvým připisoval moc. Proti těmto snahám se stavěli proroci⁷⁰ i Zákon⁷¹. Hospodin je Bůh živý, ten, který život dává a zachovává. Mrtvý člověk je oddělen od Boha, od jeho chvály. Žít znamená mít vztah, především k Bohu. Smrt vyjadřuje bezvztahovost. Zákaz vyvolávání duchů zemřelých se pak v této souvislosti jeví srozumitelnější. Příklad krále Saula v 1 Sam ukazuje, že od mrtvých nelze očekávat víc než od živých svědků⁷². Samuel, který se objeví jako přízrak, pouze zopakuje to, co bylo řečeno dříve. Styk s mrtvým působí rituální nečistotu. K očištění se užívají speciální očišťovací obřady, běžné nestačí. V domě, kde byl zemřelý, se proto nesměly připravovat pokrmy. Pozůstalým byly přinášeny.

Pro biblického autora jsou v případě úmrtí nějaké osoby závažné dva momenty. Nejdříve představí řeč na rozloučenou, která je zpravidla důležitým poselstvím pro živé a má významnější postavení než samo umírání⁷³. Druhým momentem jsou pohřební rituály, které měly svá pravidla. V

⁶⁴ 1 Sam 16,1.

⁶⁵ Sd 11,35.37.

⁶⁶ Job 2,11.

⁶⁷ Iz 38,2 nn.

⁶⁸ Srov. 2 Sam 19,1-5.

⁶⁹ Srov. 2 Sam 1,11.

⁷⁰ Srov. Iz 8,19 nn.

⁷¹ Lv 19,27n.31; 20,6.27; Dt 14,1n.; 18,11.

⁷² Srov. 1 Sam 28,4nn.

⁷³ Srov. Gn 48 - 49; Dt 33; 1 Král 2,1-9.

Izraeli trvaly smuteční slavnosti sedm dní⁷⁴, někdy i déle. Jákob byl oplakáván podle egyptských zvyklostí sedmdesát dní a pak ještě sedm dní v kenaanské zemi, kde byl pohřben⁷⁵. Za krále Saula se Jábešané, kteří ho pohřbili, postili sedm dní⁷⁶. Smuteční slavnosti pro Mojžíše a Árona trvaly až třicet dní⁷⁷. Oplakávání mrtvého zavazovalo nejbližší příbuzné a bylo stejně povinné jako pohřeb. Pokud se zemřelému nedostalo řádného pohřbu, bylo to považováno za neštěstí. Proto prorok Ezechiel, který nekoná smuteční bohoslužbu za svou zemřelou ženu, a král David, který neopлакává zemřelého syna, vzbuzují pozornost okolí. V případě bezbožného krále Jórama je řečeno, že lid pro něj nespaloval vonné látky (jak bylo v případě smrti krále zvykem) a nikomu se po něm nezastesklo. Katastrofální rozměr jeho konce ještě dokresluje konstatování, že ani nebyl pohřben v královských hrobech⁷⁸.

Samo pohřbení je zpravidla zmiňováno velmi stručně. Hrob ve starozákonní tradici má malý význam, přestože se i zde vyskytuje několik významných hrobů⁷⁹. Podrobný popis v případě praotce Jákoba připomíná Boží příslib a návrat do zaslíbené země. Mojžíšův hrob naopak nikdo nezná, patrně proto, aby se neuctíval hrob, ale Boží zaslíbení, která Mojžíš hlásal⁸⁰. Rovněž Davidova smrt je zmíněna stručně, zatímco jeho poslední vůle velmi obsírně⁸¹.

Protože smrt odděluje od Boha a působí rituální nečistotu, jsou i pohřebiště všim jiným, jenom ne posvátnými místy. Jakkoli jsou obřady oplakávání mrtvého velkolepé, tak samo uložení do hrobu je prosté, delší zdržování se u hrobu poskvřňovalo. I zde však působily vlivy okolních národů. Prorok Izaiáš kárá lid odvrácený od Hospodina, který vysedává v hrobech, aby oplakával a uctíval mrtvé a tázal se jich⁸². Při pohřebních rituálech bylo zakázáno provádět pohanské zaklínací rituály nebo zraňování se v případě kněží. Pro velekněze a nazirejce, jako Bohu zasvěcené osoby, byly smuteční rituály ještě více omezené.

Vedle všeobecně zastávaného názoru na smrt jako naprosté odloučení od Boha se v pozdních starozákonních textech ale vyskytují místa, která lze vysvětlit jako vyjádření naděje na

⁷⁴ Gn 50,10; 1 Sam 31,13.

⁷⁵ Srov. Gn 50,3-10.

⁷⁶ Srov. 1 Sam 31,13.

⁷⁷ Srov. Nm 20,28-29; Dt 34,5-8.

⁷⁸ Srov. 2 Kron 21,18-20.

⁷⁹ Hrob Sáry v Gn 23,19, Ráchelin hrob v Gn 35,19-20, Jákobův hrob v Gn 50,13, Samuel byl pohřben ve svém domě v Rámě (srov. 1 Sam 25,1).

⁸⁰ Srov. H. W. WOLFF, *Anthropologie des Alten Testaments*, München: Ch. Kaiser, 1973. ISBN 3-459-00848-2

⁸¹ Srov. 1 Král 2,1-11.

⁸² Srov. Iz 64,4.

zmrtvýchvstání (např. Job 19,25, Dan 12,2). V druhé knize Makabejské se o víře ve zmrtvýchvstání hovoří výslovně v případě mučednictví sedmi bratrů⁸³. Ve 12. kapitole téže knihy se hovoří o Judově oběti za padlé, aby jim byl odpuštěn hřích. Autor jeho čin zdůvodňuje vírou ve vzkříšení⁸⁴.

2. 4. Bolest jako prostor pro Boží působení

Starý zákon předkládá různé příklady Božího působení skrze nebo i navzdory utrpení, které vede k hlubšímu poznání Boha a spolupráci na jeho díle spásy. Abraháмова zkouška víry, kdy má obětovat svého jediného syna a v níž obstojí, má velký význam pro Boží spasitelné působení⁸⁵. Příběh Josefa egyptského ukazuje Boha, který zachrání nejen toho, kdo mu je věrný, nýbrž i ostatní, kteří se vůči jeho věrnému dopustili hříchu a jednali s ním svévolně⁸⁶. Do utrpení Izraele v Egyptě vstupuje Bůh a vyvede ho z otroctví. Mojžíš, kterého se jeho rodina musela vzdát, se stává Božím nástrojem k provedení tohoto záměru. Egyptské rány donutí faraona, aby lid propustil. Když vyvolený lid svírá úzkost a strach z pronásledovatelů, ukáže Hospodin svou moc a nepřátel ho zbaví.

Knihy Soudců obsahuje mnoho příkladů Božích zásahů ve prospěch Izraele, když se od své bezbožnosti obrátil zpět k Bohu. Bůh jednal podle svého příslibu a kající lid zachránil. Kniha Pláč je vyznáním viny před Hospodinem a důvěry v jeho pomoc a vysvobození. Také žalmy poskytují bohatou zásobu příkladů Božího soucitu a zásahu ve prospěch trpícího⁸⁷.

K úpěnlivému vzývání Boha ale vede i utrpení, které přímo nesouvisí s odpadnutím od Hospodina. Trpící hledá útěchu u toho, který jediný mu může pomoci. Chana v 1 Sam ve svém trápení volá k Hospodinu a je vyslyšena a zbavena své potupy⁸⁸. Král Chizkijáš se ve své smrtelné nemoci obrací v modlitbě k Bohu a získává jak lék k uzdravení, tak ještě dalších 15 let života. Prorok Elizeus se modlí za vzkříšení syna své hostitelky a je vyslyšen⁸⁹. Job se ve svém trápení obrací k Bohu, který ho poučuje. Výsledkem je Jobovo hlubší poznání Boha.

⁸³ Srov. 2 Mak 7,9-36.

⁸⁴ Srov. 2 Mak 12,38-46.

⁸⁵ Srov. Gn 22,1-12.

⁸⁶ Srov. Gn 37 - 46.

⁸⁷ Např. Žl 32; 43; 51; 102; 130.

⁸⁸ Srov. 1 Sam 1,1-20.

⁸⁹ Srov. 2 Král 4,8-37.

Královna Ester se ve své úzkosti svěřuje Hospodinu, vydává se v nebezpečí pro svůj lid a je vyslyšena. Její důvěra zachrání život jí i celému jejímu lidu. Aramejec Naamán, který je prostřednictvím proroka Elizea uzdraven z malomocenství, přijímá víru v Hospodina⁹⁰. Prorok Daniel nebo tři mládenci odsouzení na smrt pro svou víru se spoléhají na Hospodina a jsou zázračně zachráněni.

V některých z uvedených příkladů už nestačí vysvětlení bolesti jako trestu za hříchy. Proč má trpět nevinný člověk? V případě Joba jde zcela jistě o zkoušku věrnosti. Na celém příběhu je evidentní, že Bůh je zkoušenému stále nablízku a on se k němu obrací, hledá vysvětlení u něho. Na Namánovi se ukazuje univerzalita spásy. Královna Ester trpí kvůli svému lidu. Odtud je už jen krok k zástupnému utrpení, jak je podává třetí zpěv o Služebníku Hospodinovu. Služebník není zkrúšen pro své viny, nýbrž pro viny všeho lidu. Sám spravedlivý trpí za nespravedlivé, aby oni byli zachráněni.

2. 5 Trpící Bůh?

Ve starozákonních textech se často užívají různé antropomorfismy pro popis Božího působení. Boží prst, ruka nebo pravice jako projev moci, ruce nebo prsty odkazují na stvořitelské dílo, tvář a ucho, které se sklání k člověku, znamená naslouchání, srdce vyjadřuje soucit. Na rovině emocionální se hovoří o Božím hněvu, radosti, smíchu, žárlivosti, ale také trápení, soucitu a lítosti. Poslední tři jmenované projevy úzce souvisejí s pojednávaným tématem bolesti.

Boží soucit a lítost proniká celý Starý zákon. Vyskytuje se jak v pozitivní, tak v negativní rovině. Pentateuch ukazuje hned na začátku knihy Genesis Boha, který lituje, že stvořil člověka⁹¹. Bůh lituje, že stvořil člověka, protože ho stvořil jako dobrého, a on zatím koná zlo. Logický následek je jeho vyhlazení, pro něž se Bůh skutečně rozhodne. Jeden spravedlivý však vzbudí Boží soucit, a proto není veškerý život navždy vyhlazen ze země. Bůh sám pak uzavírá smlouvu s člověkem, v níž se zavazuje, že mu zachová život.

Boží snaha zachránit člověka propadlého hříchu pokračuje dalšími smlouvami. Abraham je vyvolen, aby se stal praotcem Božího lidu. Spravedlivý Abraham se přimlouvá za hříšná města a

⁹⁰ Srov. 2 Král 5,1-19.

⁹¹ Gn 6,6 říká o Bohu וַיִּתְעַבּ אֱלֹהִים (a trápil se ve svém srdci). Zajímavé je užití slovesného kořene עִבַּב, který se vyskytuje také v případě člověka v Gn 3,16.17.

vzbudí Boží soucit. Proto je Lot zachráněn před jistou záhoubou⁹².

Ve zjevení Mojžíšovi v hořícím keři Hospodin projevuje svůj soucit s trpícím lidem v Egyptě⁹³. Na hoře Sinaji uzavírá novou smlouvu, tentokrát s celým lidem. Dává mu Zákon, který obsahuje velmi jasná pravidla. Bůh se zavazuje, že svému lidu nepřestane prokazovat dobro. Lid mu však musí zachovat věrnost. Každá nevěrnost bude potrestána. Hospodin se neslituje nad lidem, který nebude dodržovat jeho ustanovení. Hřích je vždy spravedlivě potrestán. Trest ovšem počítá s obrácením hříšníka, tedy není trvalý, má výchovný účel. Každý obrácený hříšník dojde Božího milosrdenství.

Přestože jsou bolest, utrpení a nemoc zmiňovány jako trest, nejedná se o situaci beznadějnou. Bůh, který dopustil takový trest, dává naději na uzdravení. Hospodin se ustrne nad lidem, když vidí, jak jej anděl zhoubce hubí⁹⁴. Ke každému zlořečení patří požehnání, ke každé bolesti naděje. Boží soucit hledá způsob, jak k sobě přitáhnout hříchem vzdáleného člověka. I v knize Job se setkáme s Božím milosrdenstvím vůči Jobovým přátelům, kteří nemluvili o Bohu správně jako Job. Na Jobovu přímluvu nejsou potrestáni⁹⁵.

Velmi často se zmínka o Božím soucitu vyskytuje v historických knihách⁹⁶. Vždy, když utiskovaný lid volal k Hospodinu, měl s ním Bůh soucit a vysvobodil ho z rukou nepřátel. Modlitba člověka v nouzi vyvolává Boží soucit, jak ukazují četné příklady z žalmů⁹⁷. Proroci jsou hlasateli Božího slitování nad lidem, když se odvrátí od svých hříchů. Sami proroci často musejí snášet utrpení při hlásání Božího slova. Proroci hlásají Boha, který sice trestá odpadlíky, ale má se svým lidem soucit, je to Bůh milosrdný. Prorok Jonáš je poslán hlásat spásu pohanům. Zde se ukazuje univerzalita Božího slitování. Vyvolený lid je nástrojem. Boží soucit nebo lítost se ve Starém zákoně vyskytuje jak samostatně, tak v protikladných souvislostech. Většinou v požehnáních a zlořečeních. Bůh bude mít soucit s hříšníkem, když ten se obrátí. Pokud setrvá ve svém hříchu, neslituje se nad ním a nechá na něj dopadnout zlo. Jestli se přece jen obrátí, bude Bůh litovat toho, že mu zamýšlel učinit zlo⁹⁸.

⁹² Srov. Gn 18,23 - 19,22.

⁹³ Srov. Ex 3,7-10.

⁹⁴ Srov. 2 Sam 24,16.

⁹⁵ Srov. Job 42,7-9.

⁹⁶ Zvl. v knize Soudců, ale rovněž v knihách Samuelových a Královských.

⁹⁷ Např. Žl 72, 13; 90, 13; 106, 45; 135, 14.

⁹⁸ Srov. např. Jer 26,3; 42,10; Jon 3,10.

Bolest v životě Božího lidu je ve starozákonních textech nejvíce spojována s hříchem. Buď se jedná přímo o trest za hřích nebo o utrpení způsobené hříšným jednáním. Pokud byl někdo postižen závažnou nemocí bez zjevného hříchu, hledala se příčina v nějaké skryté vině. Některé situace se však tomuto pojetí vymykají. Proto lze hovořit o bolesti jako zkoušce víry, která bývá často spojena se svědectvím o Bohu. Ten, kdo obstojí ve zkoušce, je živým svědectvím o Bohu a jeho spasitelném působení. Všeobecně rozšířená nauka o odplatě s myšlenkou zástupnosti v případě lidského utrpení příliš nepočítá. Přesto ani tento aspekt Starý zákon nevynechává. Nejznámějším příkladem je Hospodinův Služebník u proroka Izaiáše. Bůh nepodléhá utrpení, tak jak mu podléhají lidé. Pokud se pro něj používají obrazy utrpení, jde o snahu vyjádřit jeho náklonnost k člověku a snahu člověka zachránit.

3. OD TRESTU K ZÁSTUPNOSTI

Pohled na bolest je ve Starém zákoně rozmanitý. První zmínka ve třetí kapitole knihy Genesis vidí příčinu lidského utrpení v hříchu. Toto pojetí je ve starozákonních textech dominantní, ne však jediné. Utrpení nevinného, jehož smyslem se zabývají některé knihy⁹⁹, je přítomno v průběhu celých dějin spásy, jak je popisuje Starý zákon. Bolest se vyskytuje v souvislosti s oblastí sakrální i profánní a může být tělesná i duševní.

3. 1 Biblické pradějiny a vyrovnávání se s utrpením

V první části knihy Genesis, v tzv. biblických pradějínách¹⁰⁰, se autor vyrovnává s problémem utrpení v lidském životě. Zároveň hledá i příčinu bolestné disharmonie lidského života, odpověď na otázku, proč je existence člověka stvořeného Bohem a pro Boha obtížena tolika zly. Proč Bůh, který stvořil člověka jako dobrého, dopouští utrpení, jež na něj doléhá. Jak je možné, že se božské dílo, jímž je stvoření, tak změnilo. Vzpouora člověka proti Bohu v třetí kapitole má být klíčem k hledání odpovědi¹⁰¹. Přestoupení Božího zákazu narušilo do té doby důvěrný vztah s Bohem. Strach vede člověka k tomu, aby se před Bohem skrýval¹⁰². Vzdálen od Boha je stále více vystaven negativním vlivům. Do lidského života vstoupila námaha, strach, nestálost, pokoření, bolest, ohrožení, násilí, vědomí vlastní smrtelnosti a křehkosti.

Touha po bohorovnosti se dále projevuje v mezilidských vztazích. Snaha rozhodovat o životě a smrti bližního působí násilí. Kainovou bratrovraždou začíná vyprávění o stále rostoucí hříšnosti lidí, která vyvolá Boží zásah. O rozmáhajícím se násilí mezi Kainovým potomstvem svědčí příběh Lámecha, který se chlubí pomstou za své zranění¹⁰³. V jeho jednání se odráží

⁹⁹ Např. kniha Job nebo Služebník Hospodinův u Izaiáše.

¹⁰⁰ Gn 1 - 11.

¹⁰¹ Srov. Gn 3,1-19.

¹⁰² Srov. Gn 3,8-10.

¹⁰³ Srov. Gn 4,23-24.

staroorientální právo odplaty, za zranění smrt. S Božím pojetím má však dost málo společného, jak později ukazuje mojžíšský Zákon.

Adamův syn Šét stojí naopak na počátku rodu spravedlivých, z něhož pak vzejde praotec vyvoleného lidu Abraham. Stále se prohlubující hříšnost lidí způsobí Bohu „utrpení“, takže se rozhodne lidstvo vyhladit z povrchu země¹⁰⁴. Šétovec Noe je uznán za spravedlivého a vzbudí Boží soucit. Jeho zachráněním je zachráněno i celé stvoření¹⁰⁵.

Bolest a utrpení jsou v této části prezentovány jako následek hříchu. Jedná se jak o Boží trest, tak o násilné jednání způsobené pod vlivem porušené přirozenosti. Lidská hříšnost však vyvolává nejen Boží hněv, nýbrž i soucit. Bůh zasahuje ve prospěch člověka. Už gesto předání oděvu¹⁰⁶ ukazuje Boží náklonnost, stejně jako pozdější smlouvy, které uzavírá s jednotlivci nebo s celým národem¹⁰⁷.

3. 2. Pohled na bolest ve vyprávění o praotcích

Původ utrpení ve vyprávění o praotcích není tak jednoznačný jako v předchozím případě. Bolest ve spojení s hříchem se střídá s bolestí, jejíž příčina v podstatě není vysvětlitelná. Boží vyvolený Abram má opustit svůj dům, vydat se do nejistoty, aby mohl splnit Boží úkol. To, co bylo dříve popsáno jako důsledek hříchu, používá Bůh k vyzkoušení víry a k navázání důvěrného vztahu. Abraham ve zkoušce obstojí. Bůh pak s Abrahamem uzavře smlouvu s příslibem, že rozmnoží jeho potomstvo¹⁰⁸. Přestože je Abraham nazýván spravedlivým, i on podlehe vlivům porušené přirozenosti. Pokus uspišit naplnění Božího zaslíbení způsobí výrazné komplikace na rovině mezilidských vztahů. Všichni tři zúčastnění prožívají utrpení, ať už se jedná o pohrdání, pomstu nebo Abrahamovo trápení se nad celou situací¹⁰⁹. Izmael pak je představitel národa vyvolenému lidu nepřátelského.

V další zkoušce víry Abraham opět obstojí. Svého syna Izáka je ochoten obětovat Bohu. Bolest nad budoucí ztrátou jediného syna ani zde nelze spojovat s hříchem. Sama skutečnost

¹⁰⁴ Srov. Gn 6,5-7.

¹⁰⁵ Srov. Gn 6,8 - 9,7.

¹⁰⁶ Srov. Gn 3,21.

¹⁰⁷ Jde o smlouvy s Noemem (Gn 9,8-17), s Abrahamem (Gn 17,1-14), sinajskou smlouvu (Ex 24), smlouvu s Davidem (2 Sam 7,11-16).

¹⁰⁸ Srov. Gn 12 - 15.

obětování Izáka pak může poukazovat na Boží původ příslibení potomstva z tohoto syna. Syn byl odevzdán Bohu, on skrze něj působí¹¹⁰. Jako člověk blízký Bohu se Abraham stává přímluvcem, když se Bůh rozhodne zničit hříšná města. Vzbudí Boží soucit a jediný spravedlivý Lot je zachráněn¹¹¹. Neobvykle podrobně je popisována smrt Sáry. Hrob sice není v dějinách spásy posvátným místem, zde má však důležitý význam. Je jediným místem, které získal Abraham v zaslíbené zemi do vlastnictví¹¹². V něm je pak také pohřben Jákob, jako připomínka, že Boží lid nezůstane trvale v Egyptě.

Jákob je sice Boží vyvolený, jako spravedlivý se však zpočátku příliš nejeví. Když se lstí zmocní práva prvorozenectví a otcovského požehnání, zachrání ho před pomstou bratra jen zvláštní Boží ochrana. Zranění utržené při zápolení s Bohem je spojeno s požehnáním a potvrzením Božího zaslíbení¹¹³. Zneuctění Díny Šekemem bolestně zasáhne její bratry, kteří lstivě zneužijí znamení své víry k provedení odvety. Šekemští obyvatelé, kteří se ze zjištěných důvodů nechali obřezat, se pro bolest nemohli bránit a útoku podlehli¹¹⁴.

Novela o Josefovi popisuje velmi realisticky vztahy mezi Jákobovými syny. Je zde evidentní vliv postavení obou Jákobových manželek. Josef jako syn Ráchel požívá zvláštní otcovy přízně, což trápí ostatní bratry a budí v nich závist. Pod vlivem svých negativních emocí se rozhodnou, že se bratra zbaví. Bůh však má situaci pevně v rukou. Utrpení, které Josef musí podstoupit, má očišťující význam. Z rozmazleného chlapce se stane Boží nástroj k záchraně celého lidu¹¹⁵.

Zatímco pradějiny představují snahu utrpení v lidském životě teologicky zdůvodnit, ve vyprávění o praotcích je bolest zcela začleněna do popisu jejich života a duchovní cesty. Vedle vztahu bolest - hřích stojí bolest jako zkouška víry, ale i těžko vysvětlitelné poranění Jákoba při zápasu s Bohem. Příznačná je neplodnost manželek patriarchů, která byla považována za pohanu. Pouze Bůh může tuto situaci změnit. Narození syna pak znamenalo Boží požehnání, potvrzení zaslíbení.

¹⁰⁹ Srov. Gn 16,1-15; 21,1-20.

¹¹⁰ Srov. Gn 22,1-18.

¹¹¹ Srov. Gn 18,16 - 19,29.

¹¹² Srov. Gn 23.

¹¹³ Srov. Gn 32,23-32.

¹¹⁴ Srov. Gn 34,7-26.

¹¹⁵ Srov. Gn 37 - 50.

3. 3 Utrpení v rámci mojžíšského cyklu

Předeheru k vyvedení lidu z Egypta tvoří vyprávění o jeho otročení Egyptanům. Pokus o genocidu a asimilaci se nezdaří, Bůh bdí nad svým lidem. Mojžíš, který byl už před svým narozením odsouzen na smrt, se stává Božím nástrojem. Dokud chce lid vysvobodit vlastní silou, nemá úspěch a jediným východiskem ze situace je útek. Teprve po setkání s Bohem se může stát vůdcem lidu na cestě do zaslíbené země. Všechna protivenství, jež musí snést od faraona, mají vyzkoušet jeho věrnost Bohu. Egyptské rány, jejichž je hlasatelem, jsou trestem za zatvrzelost faraonova srdce. Mojžíš vystupuje jako vůdce, utěšitel a zprostředkovatel Božího poselství lidu. Bůh zná utrpení svého lidu, Mojžíš je nese se svým lidem a za něj¹¹⁶. Jeho úloha je tedy i zástupná¹¹⁷. Ten, který byl dříve schopen zabít člověka, tiší Hospodinův hněv a prosí za zachování lidu.

Už při vyjití z Egypta ztrácí lid odvahu, když zjistí, že je pronásledován. Mojžíš povzbuzuje jeho důvěru v Boží záchranu, která pak skutečně přijde¹¹⁸. Na hoře Sinaji Bůh uzavírá se svým lidem smlouvu. Zákon, který Bůh předal Mojžíšovi, stanoví pravidla pro život vyvoleného lidu. Lid má sloužit výhradně Hospodinu. Každá nevěrnost bude potrestána. Zákon obsahuje požehnání i zlořečení. Když lid zachová věrnost, bude mu Bůh žehnat. Odvrácení od Hospodina je trestáno zpravidla nemocí nebo jiným druhem utrpení.

V mojžíšském cyklu se vyskytuje několik příkladů nemoci nebo utrpení jako přímého trestu za hřích. Když Mirjam reptá proti Mojžíšovi, je stížena malomocenstvím. Áronovi synové jsou zabiti, když svévolně obětují. Kdykoli lid reptá a stěžuje si na podmínky putování, je potrestán - převážně fyzickou újmou. Některé hříchy jednotlivců přivolaly pohromu na celý lid¹¹⁹. Mojžíš je pak tím, kdo lid zachraňuje svou přímluvou u Boha.

Předpisy týkající se bohoslužby obsahují také pokyny ohledně nemoci. Má-li nemoc souvislost s hříchem, je pochopitelné, že způsobuje kultovní nečistotu. Je-li nemoc trestem za hřích, pak vzdaluje od Boha a činí postiženého nezpůsobilým k bohoslužbě. Zákon také reguluje právo odvety. Ta má být adekvátní způsobené újmě. I před krevní mstou je možné se zachránit, zákon

¹¹⁶Srov. Ex 1 - 12.

¹¹⁷ Srov. G. von RAD, *Theologie des Alten Testaments, Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels*. 5. vydání, München: Ch. Kaiser, 1966, s. 307.

¹¹⁸ Srov. Ex 14 - 15.

¹¹⁹ Např. Nm 25,1-15.

předkládá systém útočištných měst¹²⁰.

Mojžíšský cyklus se drží tradice založené na právu odplaty, která vidí v bolesti trest za hřích. U Mojžíše osobně je v jeho utrpení naznačena zástupnost. On nese břemeno celého lidu, přimlouvá se za něj před Hospodinem. Jeho smrt mimo zaslíbenou zemi někteří autoři vykládají jako zástupnou oběť za hříchy lidu¹²¹.

3. 4 Období po obsazení zaslíbené země

Obsazování zaslíbené země je spojeno s obnovou smlouvy s Hospodinem. Jozue vyzývá k věrnosti Božímu zákonu. Čin Judovce Akána, který si přivlastní věci propadlé klatbě¹²², způsobí pohromu v celém Izraeli. Teprve když je potrestán viník, pohroma se zastaví. Jozue nabádá k věrnosti Hospodinu a připomíná pohromu, která vznikla kvůli synkretistickým tendencím některých jednotlivců¹²³.

Po obsazení zaslíbené země lid často podléhal vlivům okolních národů a oddával se modloslužbě. Jako trest ho stíhalo utrpení v různé podobě. Po obrácení k Hospodinu docházelo k vysvobození. Kniha Soudců ukazuje různé příklady odpadnutí a návratu k Hospodinu i záchrany, kterou Bůh svému lidu posílá prostřednictvím soudců. Případ Gedeonova syna Abimelecha ukazuje opět lidskou touhu po bohorovnosti. Moc takto získaná ovšem nemá dlouhé trvání¹²⁴. Hřích Benjamínovců je potrestán vyhlazením většiny kmene¹²⁵.

V knihách Jozue a Soudců je dominantní pojetí utrpení jako trestu za hřích, ať už se jedná o hřích osobní nebo kolektivní. Většinou jde o modloslužbu, v některých případech však také o násilné jednání. Boží soucit se projevuje jak v přijetí obráceného hříšníka, tak v poslání zachránce, který lid vysvobodí z utrpení. Rovněž určení jednotlivých útočištných měst v zaslíbené zemi ukazuje Boží milosrdenství, které chrání člověka před krevní mstou.

¹²⁰ Srov. Nm 35,9-33.

¹²¹ Srov. např. G. von RAD, *Theologie des Alten Testaments. Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels*. 5. vydání, München: Ch. Kaiser, 1966, s. 307.

¹²² Srov. Joz 7.

¹²³ Srov. Nm 25,1-15 a Joz 22, 17.

¹²⁴ Srov. Sd 9,1-56.

3. 5 Bolest v předkrálovské a královské epoše

Samuelův příběh začíná vyprávěním o Elkanově rodině. Vztah obou jeho žen připomíná ženy Jákobovy. I v tomto případě se ten, který má zachraňovat Izrael, rodí z ženy neplodné. Pohany, kterou musí snášet Chana, může zbavit pouze Hospodin. K němu se také Chana obrací v modlitbě a je vyslyšena. Syna, jehož dostala od Boha, se vzdává a zasvěcuje mu ho¹²⁶. Jako Hospodinův služebník má Samuel nelehký úkol zprostředkovat Elimu poselství o Božím trestu pro jeho rod. Rostoucí bezbožnost jeho synů, již nedokázal zabránit, bude potrestána zánikem celého rodu¹²⁷. Snaha zneužít Hospodinovy archy ve vlastní prospěch končí její ztrátou. Nejen že Izraelité nedosáhli vítězství, ale ztratili i symbol Boží přítomnosti uprostřed lidu. Uchvatitelé na tom však nebyli o mnoho lépe. Hospodin ukazuje svou svrchovanost a jejich snahu si ho podrobit trestá bolestivou nemocí. Teprve když archu vrátí, jsou uzdraveni¹²⁸.

Jako Boží věrný služebník se Samuel trápí, když lid pohrdne Hospodinem a žádá krále, jako mají ostatní národy. Bůh lidu vyhoví. Samuel pomaže Saula na krále, ale na jeho životě se ukazuje, že jde právě o krále podle lidských představ. V Saulově jednání se projevuje porušená lidská přirozenost, zalíbení v moci nad druhými. Hříchy proti Bohu, pošetilá oběť nebo přivlastnění si věcí propadlých klatbě, vede k zavržení Hospodinem. Samuel se proto trápí¹²⁹. Odpad od Hospodina pak stojí u základu dalších hříchů, jako např. vyvolání ducha zemřelého Samuela. Saulova tragická smrt je předkládána jako trest za jeho hříchy¹³⁰.

Král David je naopak označován jako Hospodinův vyvolený. Po jeho pomazání za krále místo Saula s ním působí Boží duch. Utrpením, které mu působí Saulovo pronásledování, je zkoušen ve své věrnosti Hospodinu¹³¹. Hospodin s ním uzavírá smlouvu se zaslíbením, že upevní jeho trůn navěky. Po dobytí Jeruzaléma dochází i k centralizaci kultu. Při přenášení schrány do

¹²⁵ Srov. Sd 19 - 21.

¹²⁶ Srov. 1 Sam 1,1 - 2,21.

¹²⁷ Srov. 1 Sam 3,11-18.

¹²⁸ Srov. 1 Sam 4,3 - 7,1.

¹²⁹ Srov. 1 Sam 8,4 - 15,35.

¹³⁰ Srov. 1 Sam 31.

¹³¹ Srov. 1 Sam 16 - 27.

města je nosič, který se jí dotkl, potrestán smrtí. David si uvědomí Boží svrchovanost¹³².

Přesto se i on dopustí nevěrnosti vůči Hospodinu. Když zhřeší s ženou Chetity Urijáše, pokouší se své provinění skrýt před lidmi i před Bohem. Ve své snaze rozhodovat o životě a smrti bližního se staví na roveň Bohu¹³³. Sčítání lidu, které David provedl, mělo čistě strategický význam. Bylo považováno za spoléhání na vlastní lidské síly, tedy za projev nedůvěry vůči Hospodinu. Logickým důsledkem tohoto odklonu od Boha je trest. Protože se však jedná o Hospodinova pomazaného, může si vybrat ze tří možností. Davidova kajícnost a Boží soucit trest ukončí¹³⁴.

Ve své závěti král David ukládá Šalomounovi, aby se vypořádal s provinilci. Pohana Hospodinova pomazaného znamenala pohanu samotného Boha, proto měl být Šimeí potrestán smrtí¹³⁵. Šalomounova nevěrnost Hospodinu a jeho smlouvě je potrestána rozdělením království¹³⁶. Příběhy jednotlivých králů ukazují jejich věrnost nebo nevěrnost smlouvě a podle toho také Hospodinův zásah v jejich prospěch či neprospěch. Jarobeámův syn zemře pro hříchy svého otce¹³⁷. Král Achab zaplatí za svou nevěrnost Hospodinu a žádostivost životem¹³⁸. Samařský král Achazjáš podlehne své nemoci, protože se tázal cizího božstva a pohrdl Hospodinem¹³⁹. Král Chizkijáš je představen jako věrný Hospodinu. Přesto i on je stížen smrtelnou nemocí. Ve své úzkosti hledá záchranu u Hospodina, který ho uzdraví a přidá mu dalších patnáct let života¹⁴⁰.

Působení proroka Eliáše provází utrpení. Ve své horlivosti se trápí, protože Hospodinových ctitelů ubývá. Po vypořádání se s Baalovými proroky utíká před nebezpečím, které mu hrozí. Setkání s Bohem na Chorebu ukáže beznadějně vyhlížející situaci v novém světle. Hospodinovi ctitelé přece jen zcela nevymizeli¹⁴¹. Uzdravení syna vdovy ze Sarepty ukazuje věrohodnost Eliášova poslání¹⁴². Elizeus, kterého Eliáš pomazal za proroka místo sebe pokračuje v jeho díle. Bůh jako dárce života skrze něj působí při vzkříšení syna jeho hostitelky¹⁴³. Uzdravení Aramejce Naamána vede k jeho obrácení k Hospodinu. Naopak Elizeův služebník Géchazí je za svůj podvod

¹³² Srov. 2 Sam 6,6-9.

¹³³ Srov. 2 Sam 11,1 - 12,10.

¹³⁴ Srov. 2 Sam 24.

¹³⁵ Srov. 1 Král 2,1-46.

¹³⁶ Srov. 1 Král 11,4-13.

¹³⁷ Srov. 1 Král 14,1-18.

¹³⁸ Srov. 1 Král 21,17-29.

¹³⁹ Srov. 2 Král 1,1-17.

¹⁴⁰ Srov. 2 Král 20,1-11.

¹⁴¹ Srov. 1 Král 18 - 19.

¹⁴² Srov. 1 Král 17,17-23.

potrestán malomocenstvím¹⁴⁴. V rozporu se starozákonním přístupem ke smrti a mrtvým se zdá být zmínka o oživení muže, jehož tělo se dotklo Elizeových kostí¹⁴⁵. Zcela jistě se nejedná o počátek kultu zemřelých. Text spíše ukazuje Boží působení skrze jeho pomazaného i po smrti.

Tak jako v Pentateuchu a ve vyprávění o obsazování zaslíbené země, předkládají i knihy Samuelovy a Královské bolest převážně v souvislosti s hříchem. V případě Elkánovy manželky Chany nebo krále Chizkijáše či Aramejce Naamána však lze mluvit o utrpení, které vytváří prostor pro Boží působení. Zcela zvláštní rozměr má utrpení u proroků. Stravování horlivostí pro Hospodina trpí bezbožností a nepochopením lidu, k němuž jsou posláni.

3. 6 Bolest v prorockých knihách

Prorocká služba vždy zaujímala v dějinách spásy významné místo. Proroci se v Izraeli vyskytují už od nejstarších dob¹⁴⁶. Velkým Božím prorokem byl nazýván i Mojžíš. Hebrejský kánon zahrnuje mezi prorocké spisy (נביאים) i tzv. knihy historické¹⁴⁷, protože jsou podle tradice dílem proroků. Jako se však liší způsob vykonávání prorockého úřadu u „dřívějších proroků“ a „pozdějších proroků“, tak se u nich liší i pojetí bolesti. Tito proroci jsou lidé vystavení intenzitě Božího slova jako nikdy dříve v Izraeli. Mají je hlásat nejen ústy, ale i vlastním životem. Utrpení se stává integrální součástí prorockého poslání. Pokud jsou jejich předchůdci líčeni jako divotvůrci konající různá znamení, novější proroci jsou sami znamením a právě utrpení zde na sebe bere úlohu zvláštního svědectví.

3. 6. 1 Proroci před exilem a v době exilu

V popředí zájmu stojí v předexilní době snaha vyrovnat se s hrozícím nebezpečím nepřátelských vpádů, hlavně ze strany Asýrie a Egypta. Proroci vyzývají k důvěře v Hospodina a spolehnutí se na jeho záchranu. V utrpení způsobeném převážně nepřátelským útlakem vidí Boží

¹⁴³ Srov. 2 Král 4,18-35.

¹⁴⁴ Srov. 2 Král 5.

¹⁴⁵ Srov. 2 Král 13,20-21.

¹⁴⁶ Kromě Mojžíše považuje tradice za proroka jeho nástupce Jozua. Mezi soudci se také vyskytovali proroci např. prorokyně Debora. Hospodinovým prorokem byl Samuel, v královské době působili např. Gad, Náthan, Micheáš, Eliáš, Elizeus, Izaiáš nebo Jeremiáš.

¹⁴⁷ Jedná se o knihy Jozue, Soudců, Samuelovy a Královské.

trest za nevěrnost lidu¹⁴⁸. Situace však není beznadějná, Hospodin svůj lid vysvobodí, pokud se obrátí. V období babylonského exilu je výrazný motiv útěchy rozptýleného lidu¹⁴⁹. Hospodin svůj lid vysvobodí z jeho trápení a zase přivede zpět do zaslíbené země. Důraz je kladen na věrnost Bohu. Proroctví také obsahují mesiánská zaslíbení¹⁵⁰. Davidovo království bude trvat věčně. Věrný zbytek bude uctívat Boha v duchu a v pravdě. Den Páně je blízko, brzy nastane konec všemu zlu a lidu bude vládnout zaslíbený Davidův potomek.

Vedle obvyklého schématu bolest - trest za hřích však stojí ještě jiný typ utrpení. Zpravidla se týká samotného proroka. Vyskytuje se zejména ve spisech obsahujících biografické prvky¹⁵¹. Velmi působivě je popisuje kniha Jeremiášova. Mladý člověk toužící po pokoji je povolán, aby působil pozdvižení v lidu¹⁵². Má být prorokem nejen slovem, ale celým svým životem. Nese na sobě utrpení lidu i Boha. Zakouší „bolest“ Boha, který je odmítán svým lidem. Zůstává sám jako obraz opuštěného lidu¹⁵³, prožívá Boží skrytost a nedostupnost. Zdánlivá bezsmyslnost jeho utrpení mu působí ještě větší bolest¹⁵⁴. Tímto utrpením je skutečným prostředníkem mezi Bohem a lidmi. Nese na sobě jak Boží soucit, tak trápení lidu.

U Izajáše kromě hlásání Božího trestu a následného vysvobození zaujímá významné místo zpěv o trpícím Služebníku Hospodinovu¹⁵⁵. Exilní autor druhé části knihy má jako ústřední téma útěchu rozptýleného lidu. Trpící Služebník je zprostředkovatelem Božího milosrdenství vůči lidu. Je sice ztrápen hříchy lidu a pronásledován nepřáteli, ale zůstává skryt v Bohu. Setrvává v neustálém rozhovoru s Bohem. Je sice zavržen od lidí, ale nese před Bohem jejich viny a tím, že trpí za ně za všechny, je s nimi vlastně spojen. Vypadá opuštěn od Boha i lidí, ale právě svým utrpením vstupuje do hlubokého vztahu s Bohem a je obrazem Božího milosrdenství¹⁵⁶.

Obraz manželství u Ozeáše ukazuje intimitu vztahu mezi Bohem a lidem¹⁵⁷. Prorokova věrnost nestálé ženě je symbolem Boha, který čeká na svůj lid a zůstává mu věrný. Ezechielovo

¹⁴⁸ Srov. např. Jer 4,3-31; Iz 1, 3; Oz 4 - 9; Am 1,3 - 2,16.

¹⁴⁹ Srov. Iz 40,1-11.

¹⁵⁰ Srov. např. Iz 2,1-5; 7,10-7; 9,1-6; 11,1-9; Jer 31; Sof 3; Hab 3; Nah 2; Mich 5 - 6.

¹⁵¹ Zejm. u Izaiáše, Jeremiáše, Ezechiela nebo Ozeáše.

¹⁵² Srov. Jer 1,9-10.

¹⁵³ Srov. Jer 16,1-4.

¹⁵⁴ Srov. Jer 15,10-18.

¹⁵⁵ Iz 52,13 - 53, 12.

¹⁵⁶ Srov. G. von RAD, *Theologie des Alten Testaments. Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*. 4. vydání, München: Ch. Kaiser, 1965, s. 263-270.

¹⁵⁷ Srov. Oz 1,2-9; 3,1-5.

osobní neštěstí má být obrazem situace celého lidu¹⁵⁸. Boží milosrdenství se u Ezechiela projevuje v otázce kolektivní viny. Každý bude potrestán pouze za svůj hřích¹⁵⁹.

3. 6. 2 Proroci po exilu

Proroctví poexilních proroků se týkají nejdříve kultu a obnovy života po návratu z Babylonu¹⁶⁰. Po obnovení chrámu jde často o povzbuzení k životu podle víry, kdy lid pomalu zase ochaboval ve věrnosti¹⁶¹. Výrazný je útěšný motiv. Po trestu přichází útěcha od Hospodina. Zcela nově se vynořuje myšlenka univerzalizmu¹⁶². Boží lid je prostředníkem spásy pro všechny národy. Mesiánské zaměření proroctví se dále rozvíjí.

Danielova kniha popisuje různé příběhy utrpení. Helkiášova žena Zuzana je vystavena nebezpečí, ale zachová věrnost Hospodinu a je zachráněna. Svým postojem potvrzuje svou víru¹⁶³. Daniel a tři mládenci jsou zachráněni na znamení pohanům¹⁶⁴. Ageus se zabývá otázkou trestu a útěchy. Povzbuzuje ke stavbě chrámu. Trápení ze strany nepřátel je třeba se postavit. Neúroda nastala jako trest kvůli laxnímu přístupu ke stavbě chrámu¹⁶⁵. Zachariáš povzbuzuje k rekonstrukci chrámu, vyzývá k mravní obnově národa. Po trestu přichází slitování¹⁶⁶. V druhé části rozvíjí mesiánskou doktrinu¹⁶⁷. Malachiáš hlásá obnovu mravního života, den Páně. Utrpení je způsobeno nevěrností lidu. Hospodinův den, kdy vyhladí všechny bezbožníky a bohabojné přivede k prameni života, je blízko¹⁶⁸. Joel rozebírá souvislost mezi bídou, kajícností a Božím slitováním. Kniha Jonáš představuje Boha, který čeká na příležitost, aby se mohl slitovat, udělit své odpuštění. Ukazuje „utrpení“ Boha, jež mu působí hříšnost lidí. Zcela jného rázu je trápení neposlušného proroka. Kniha ukazuje mimořádně otevřený univerzalizmus¹⁶⁹.

Bolest se v prorockých knihách vyskytuje na několika rovinách. Lze zde vysledovat klasické

¹⁵⁸ Srov. Ez 24,15-27.

¹⁵⁹ Srov. Ez 18,1-32.

¹⁶⁰ Jde zejména o proroky Agea a Zachariáše.

¹⁶¹ Např. Malachiáš a Joel.

¹⁶² Srov. Jon 1. 3 - 4; Zach 8.

¹⁶³ Srov. Dan 13.

¹⁶⁴ Srov. Dan 3,1-30 a 6,2-27.

¹⁶⁵ Srov. Ag 1,1 - 2,20.

¹⁶⁶ Srov. Zach 1.

¹⁶⁷ Zach 9 - 14.

¹⁶⁸ Srov. Mal 3.

pojetí, které ji klade do souvislosti s hříchem. Hříšný lid, který se odvrátil od Hospodina, bude potrestán vyhnanstvím nebo útlakem od nepřátel. V případě jednotlivců se jedná zpravidla o osobní nepřátele proroka, kteří mu kladou nástrahy. Kniha Jonáš ukazuje proroka trpícího kvůli své neposlušnosti. Staví se jako spravedlivější než Bůh. Nepřátelské národy pak jsou potrestány za utiskování vyvoleného lidu. Kniha Daniel ukazuje několik příkladů utrpení jako svědectví. Nepřátelé nakonec uznají Hospodinovu svrchovanost.

Jako zcela nepochopitelné se jeví utrpení proroků způsobené samotnou službou. Místo Boží blízkosti je prorok zmítán pochybnostmi. Bůh je skrytý. Utrpení se stává neoddelitelnou součástí prorockého poslání a má dvojitý rozměr. Prorok prožívá utrpení nevěrného, od Boha vzdáleného lidu, stejně jako „utrpení“ Boha, které mu působí nevěrnost jeho lidu. Jde o projev nekonečného Božího soucitu, který se nevzdává před hříchem a využívá každé příležitosti, aby se mohl naplno projevit. Prorok je prostředníkem mezi Bohem a lidmi i na rovině utrpení. Prorocké spisy často uvádějí, zvláště v mesiánských předpovědích, pojem porodních bolestí. Jsou zpravidla obrazem požehnání nebo vyjadřují kairos, příhodný čas, den Páně.

3. 7 Bolest ve Spisech

Ani sbírka knih, kterou hebrejský kánon nazývá „Spisy“ (כתובים), není v pojmání bolesti a utrpení vůbec jednotná. Přestože hebrejský kánon neobsahuje deuterokanonické knihy, je pro doplnění celkového obrazu vhodné připojit je nyní k jednotlivým skupinám spisů. Chronistické dílo¹⁷⁰ se zabývá věrností nebo nevěrností lidu a utrpením, které je trestem za tuto nevěrnost. Bezbožní králové v knihách Kronik jsou obvykle zasaženi nemocí nebo podléhají svým nepřítelům. Ezdráš a Nehemiáš ukazují strasti národa, který se právě vrátil z exilu. V sapienciálních knihách¹⁷¹ je třeba si v souvislosti s bolestí všimnout na jedné straně rozvinuté nauky o odplatě, ale na druhé straně také hledání smyslu utrpení neviného, které do tohoto vzorce nezapadá. Menší skupina tzv. poetických textů¹⁷² nabízí velké, ale zároveň velmi různorodé bohatství příkladů, jak se biblický autor vyrovnává s otázkou utrpení. Náznak zástupnosti lze najít v knize Ester.

¹⁶⁹ Srov. Jon 1 - 4.

¹⁷⁰ Zahrnuje Ezd, Neh a knihy Kronik. Z již uvedeného důvodu k nim v této práci budou připojeny ještě Est, Rt, Jud a knihy Makabejské, pro jejich historický nebo historizující obsah.

¹⁷¹ Jedná se o knihy Job, Přísloví, Kazatel, Sirachovcovu, Moudrosti, Žalmy a Píseň písní. Pro paralely s knihou Job připojují ještě knihu Tobáš.

3. 7. 1 Chronistické dílo

Knihy Kronik se zabývají obvyklými starozákonními tématy jako zákon, smlouva, vyvolení, spása. Proto i z hlediska bolesti je třeba je nahlížet v této perspektivě. Bolest je trestem za hřích. I přes snahu o idealizaci se autor těmto aspektům nevyhnul. Nicméně vedle odplaty bezbožným králům stojí zbožný Chizkiáš, který nejdříve prokáže svou náboženskou horlivost provedením reformy kultu a vzápětí je sužován útlakem nepřátel. Jako vrchol je pak postižen smrtelnou nemocí. Avšak modlitba k Hospodinu ho jak vysvobodí od nepřátel, tak mu zachrání život¹⁷³. Knihy Ezdráš a Nehemiáš líčí období po návratu z babylonského exilu. Lid je utiskován Samaritány a ztrácí odvahu a sílu k rekonstrukci chrámu a městských hradeb. Nouze lidu je chápána jako trest za ochablost v obnově Hospodinova kultu¹⁷⁴. Velmi sugestivně je líčeno utrpení Nehemiáše, když se na dvoře perského krále dovídá o událostech v Jeruzalémě¹⁷⁵.

Knihy Ester ukazuje víru v Boha, který má všechny události pevně v ruce. Dopustí zlo na svém lidu jako trest za bezbožnost, ale toho, kdo se k němu obrátí o pomoc před zlem zachrání. Ester, která nasadí svůj život pro záchranu svého lidu, je vyslyšena ve své modlitbě a lid je díky ní zachráněn před vyhlazením. Naopak strůjce úkladů proti vyvolenému lidu je potrestán smrtí¹⁷⁶. Úzkost Ester a nasazení vlastního života má zástupnou hodnotu¹⁷⁷. Stává se nástrojem k vysvobození lidu. Do tohoto schématu zapadá i skutečnost, že se stala manželkou pohanského krále, proti čemuž se stavěl zákon a sama královna Ester vyjadřuje ve své modlitbě odpor vůči tomuto svazku¹⁷⁸. Moábka Rút se rozhodla sdílet utrpení své tchyně¹⁷⁹. Obě zůstaly bez potomků¹⁸⁰. Věrnost Rút nakonec dovedla až do Davidova rodokmenu¹⁸¹.

Podobně jako Ester se i Judit vydává do nebezpečí pro záchranu celého města, které symbolizuje celý národ¹⁸². Hospodin vyslyší zbožného, který se k němu obrací, proto je Judit líčena

¹⁷² Poetickými texty jsou míněny Žalmy, Píseň písní a Pláč.

¹⁷³ Srov. 2 Kron 29,1 - 32,23; 32,24-31.

¹⁷⁴ Srov. Ezd 1 - 5, Neh 2,9 - 6,19.

¹⁷⁵ Neh 2,2-3.

¹⁷⁶ Srov. Est 7,5-10.

¹⁷⁷ Srov. Est 4,9-17; 14,1-19.

¹⁷⁸ Srov. Est 14,15-18.

¹⁷⁹ Srov. Rt 1,14-18.

¹⁸⁰ Noemi ve svém výroku v 1,13.20-21 odkazuje na svůj trpký osud, svou situaci podle nauky o odplatě považuje za Boží trest. Opět jen Hospodin může její úděl změnit.

¹⁸¹ Srov. Rt 4,13-22.

¹⁸² Srov. Jud 8.

jako moudrá, zbožná a rozhodná. Pohnuta utrpením lidu, kterému hrozí záhuba, nasadí vlastní život. Další paralelu ke knize Ester ukazuje Juditina modlitba před hrdinským činem. Spolehnutí na Boha vede k vítězství¹⁸³. Chvástavý Holofernes je po zásluze potrestán¹⁸⁴.

Makabejské knihy líčí jednak utrpení Božího lidu pod nepřátelským útlakem¹⁸⁵, jednak Boží trest, který stihl jejich utlačovatele¹⁸⁶. Oproti dřívějším knihám se zde projevuje víra ve vzkříšení. Mučednictví sedmi bratrů i s matkou ukazuje, že smrt neodděluje od Boha, naopak Bůh zůstane se svými věrnými i po smrti¹⁸⁷. Velmi výrazně je tato víra zmíněna v případě Judy Makabejského, který nechal přinést oběť za zabitě. Text přímo zmiňuje víru ve vzkříšení mrtvých¹⁸⁸.

3. 7. 2. Sapienciální literatura

Sapienciální knihy se zabývají spíše určením jednotlivce než historií a budoucností celého lidu. V tom se výrazně podobají moudrosti okolních národů. Nicméně moudrost je tu pevně spojena s Bohem. Moudrost je charakterizována jako bázeň před Bohem a je nerozlučně spjata se spravedlností. Vztah moudrosti a pošetilosti, jímž se sapienciální knihy zabývají, je vlastně vztah spravedlnosti a nepravosti. Proto nepřekvapí, že rozvíjejí velice silně myšlenku odplaty. Moudrý, tedy zbožný člověk je za svůj život odměněn, nejlépe materiálním blahobytem a hojným potomstvem. Praktická zkušenost však tuto teorii podrývá, a tak se izraelští mudrci ptají po smyslu utrpení nevinného¹⁸⁹. Odtud pak vychází nabádání k důvěře v Boha: když není štěstí na zemi, je třeba se spolehnout na Boha a najít je v něm.

V knize Job se střetávají dvě významné roviny, které se vyskytují ve starozákonní sapienciální literatuře. Jednak nauka o odplatě, jednak osobní zkušenost, která tomuto pojetí neodpovídá. V úvodních kapitolách autor podává vysvětlení Jobova utrpení. Má být zkouškou jeho věrnosti, jejíž provedení si na Bohu vymohl Satan. Už zde se ukazuje nauka o odplatě. Satan zpochybnil nezištnost Jobovy věrnosti Bohu¹⁹⁰. Jobovi přátelé se dověděli o jeho utrpení a přišli ho potěšit¹⁹¹. K fyzickému utrpení se přidává ještě opuštěnost nejbližšími, vlastní žena ho pokouší k

¹⁸³ Srov. Jud 9.

¹⁸⁴ Srov. Jud 13,1-10.

¹⁸⁵ Srov. např. 1 Mak 1 - 3.

¹⁸⁶ Srov. 1 Mak 6,8-16; 2 Mak 9,5-29.

¹⁸⁷ Srov. 2 Mak 7,1-41.

¹⁸⁸ Srov. 2 Mak 12, 42-45.

¹⁸⁹ Jak dokládá např. kniha Job.

¹⁹⁰ Srov. Job 1 - 2.

¹⁹¹ Srov. Job 2,11-13. Tento úryvek ukazuje velmi názorně, jakým způsobem se prováděly smuteční rituály.

rouhání¹⁹².

Následujících 29 kapitol pojednává o Jobově utrpení, jeho nářcích, a rozhovorech s přáteli. Jsou to nádherné poetické texty, které neobyčejně realisticky ukazují zápas trpícího člověka, jenž hledá příčinu a smysl svého utrpení a ve své bezmoci nevidí východisko¹⁹³. Bolest u člověka vždy vyvolává reakci. Jde buď o agresi nebo o hledání příčiny či smyslu. Kniha této zcela přirozené reakci dává konkrétní literární formu. S podobnými texty se lze setkat také u proroků¹⁹⁴. Další skutečnost je, že Job postupuje zcela v linii starozákonního myšlení. Se svou bolestí a nářky, ale i výčitkami se obrací na Boha, který jediný může uzdravit.

Jobovi přátelé se až nemilosrdně drží nauky o odplatě a hledají na Jobovi za každou cenu nějaké skryté provinění, pro něž by ho spravedlivý Bůh tak krutě potrestal¹⁹⁵. Joba však takové vysvětlení neuspokojuje, dá se říci, že ho naopak spíš popichuje k dalšímu naléhání na Boha. Ve svém hledání odpovědi nakonec přece jen dospěje k setkání s Bohem, s nímž vede dialog. V něm ho Bůh vhodnými dotazy dovede k poznání a uznání vlastní reality. Takže si uvědomí jeho velikost a rovinnost vztahu mezi člověkem a Bohem. Jeho bolest ho dovedla k hlubšímu poznání Boha, teď už ví, komu slouží. Jobova spravedlnost se projevila i v jeho vytrvalosti a neodbytnosti vůči Bohu, jež Bůh uznává¹⁹⁶. V závěru se autor zase zařazuje do proudu nauky o odplatě. Job je za svou vytrvalost od Boha mnohonásobně odměněn.

Kniha Tobiáš podobně jako Job vypráví o utrpení nevinného resp. nevinných. I v utrpení člověka však může být Boží záměr. Významné místo v knize zaujímá služba zemřelým a almužna¹⁹⁷. Tobitova spravedlnost se projevuje věností Bohu a jeho zákonu, za niž je pronásledován. Podobně jako Job ztrácí podporu svých nejbližších¹⁹⁸.

Spravedlivý Tobit žádá na Bohu raději smrt než utrpení¹⁹⁹. Stejně tak Reúelova dcera

Job je se svou vředovitou nemocí (která nápadně připomíná různé druhy „malomocenství“, jak je popisuje kniha Leviticus) v pozici „mrtvého za živa“.

¹⁹² Srov. Job 2,9-10. Podobnou tíseň trpícího člověka, který je opuštěn i od svých příbuzných popisují četné žalmy nebo prorocké spisy, např. Jer 11,18-23.

¹⁹³ Zejm. Job 3.

¹⁹⁴ Srov. např. Jer 20, 14-18.

¹⁹⁵ Srov. S. POTOCKI, Rady mądrości, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1993, s. 42-108.

¹⁹⁶ Srov. Job 42,7. Job se svým přátelům jevil jako sebevědomý člověk, který je přesvědčen, že ví, jak to s Bohem vlastně je. Ukázalo se však, že toto přesvědčení měli právě oni, na všechno měli jednoduchou odpověď.

¹⁹⁷ Srov. Tob 1. Tobitův příběh ukazuje význam správně provedeného pohřbu u Izraelitů.

¹⁹⁸ Srov. 2,11-14.

¹⁹⁹ Srov. Tob 3,1-6.

Sára²⁰⁰. Je příznačné, že se oba obrazení na Hospodina o pomoc. Oba jsou vyslyšeni a Bůh navíc posílá anděla, aby je uzdravil²⁰¹. Boží záměr má být tímto dokonán. Tobijáš se vydává na cestu, na niž by se jinak nevypravil a stává se Božím nástrojem. Uzdravený Tobit je od Boha zahrnut požehnáním.

Kniha Kazatel se snaží ukázat postavení člověka před Bohem. Pravá moudrost spočívá v Bohu, vše ostatní je pomíjivé. Od Boha je třeba přijímat radosti i zkoušky. Tvrzení „čím víc vědění, tím více bolesti“ poukazuje na to, že moudrost má být vždy od Hospodina²⁰². Spoléhání na pomíjivé věci, tedy na svět a vše lidské, působí jen trápení a námahu²⁰³. Blahobyt a dlouhý život, pokud ho člověk neprožije správně a nedojde šťastného konce, není k ničemu²⁰⁴.

Podobně je tomu v Příslovích, která jsou ovšem optimističtější laděná. Nauka o odplatě prostupuje celou knihu. Dobro je vždy odměněno, zlo potrestáno. Přísloví jsou různého typu, některá se týkají lidské oblasti, některá jsou vysloveně náboženská, jiná spojují obě oblasti. Hloupost působící utrpení vlastně znamená bezbožnost²⁰⁵. Pokud trápení vede k obrácení, má výchovný rozměr, někdy dokonce očišťovací²⁰⁶.

Kniha Moudrosti zcela navazuje na kanonické sapienciální knihy. Zabývá se vztahem moudrosti a spravedlnosti. Moudrost pokud je založena na Bohu, působí dobro, pošetilost přináší trápení. Spravedlivý bude vysvobozen z ruky svévolníka. Bůh je zdroj všeho poznání, každá jiná moudrost působí bolest. Sirachovec se zabývá obvyklými sapienciálními tématy. Proto i utrpení pojímá spíše z pohledu nauky o odplatě. Věrnost Bohu vede ke štěstí, nevěrnost, přílišné zakotvení ve světě, působí bolest. Nemoc je stále ve spojení s vinou. Avšak zcela nový je jeho pohled na úlohu lékaře. Protože je ke své službě ustanoven Bohem, je dobré se na něj obracet. V nemoci je třeba se modlit k Hospodinu a zavolat lékaře jako zprostředkovatele Boží pomoci²⁰⁷.

3. 7. 2. 1 *Poetické texty*

Kniha Pláč vyjadřuje smutek nad zničeným Jeruzalémem. Po literární stránce jde o sbírku

²⁰⁰ Srov. Tob 3,7-18.

²⁰¹ Srov. Tob 3,7-18.

²⁰² Kaz 1,18.

²⁰³ Srov. Kaz 2,23.

²⁰⁴ Srov. Kaz 6,3. Zde se opět ukazuje důležitost, jakou měl v Izraeli správně vykonaný pohřeb.

²⁰⁵ Srov. Př 10,1.

²⁰⁶ Srov. Př 14,23 a 20,30.

²⁰⁷ Srov. Sir 38,1-15.

pohřebních nářků,²⁰⁸ individuálních²⁰⁹ a kolektivních nářků²¹⁰. Tyto texty se užívaly při liturgii po zničení chrámu. Jedná se o bolestné nářky²¹¹, jimiž však prosvítá naděje.

Píseň písni se může jevit jako kniha, kde o bolesti nemůže být řeč. Přesto i zde se lze setkat s pojmy běžně užívanými v souvislosti s utrpením, jako ranění láskou, nemoc z lásky, trápení z nepřítomnosti milého²¹². Pokud se upřednostní alegorický výklad, podle něž text vyjadřuje vztah Hospodina k jeho lidu, je ve zmíněných slovech uložena nenaplněná touha lidského srdce po Bohu, bolest, kterou působí jeho nedosažitelnost a (často zdánlivá) opuštěnost.

Žalmy poskytují velké bohatství textů o bolesti. Zejména žalozpěvy obsahují mnoho přímých i obrazných zmínek, ať už jde o žalozpěvy individuální nebo kolektivní.²¹³ Jedná se o utrpení na mnoha rovinách: výkřiky utiskovaného nepřáteli, volání nevinného trpícího, opuštěnost Bohem, bolest jako trest za hřích, bolest jako zkouška. Všechny nářky ale končí vyslovením naděje. Hospodin je jediný, na něhož je skutečné spolehnutí. Ve svém soužení se žalmista obrací na Hospodina, což odpovídá tradici, že on, jediný a pravý lékař, může uzdravit. Žalmy zabývající se bolestí mají zpravidla podobné schéma: nářek, vyznání viny, prosba o pomoc, díkůvzdání za pomoc, oslava Boha. Popis situace trpícího bývá obvykle velmi realistický. Texty obsahují mnoho obrazů z běžného života.

Ve spisech se bolest objevuje převážně ve spojení s hříchem. Vzhledem k velmi rozvinuté nauce o odplatě zejména v sapienciálních knihách je utrpení chápáno jako trest za provinění. V některých případech je prožíváno jako zkouška (Chizkiáš, Job, Tobit), jinde jako prostor pro Boží působení (Ester, Judit). Novinkou je v Makabejských knihách víra ve vzkříšení mrtvých a u Sirachovce jeho snaha o teologické ospravedlnění úlohy lékaře. Zcela zvláštní rovinu bolesti (nenaplněnou touhu lidského srdce po Bohu) lze vyčíst v Písni písni.

3. 8 Lze hovořit o vývoji pojetí bolesti ve Starém zákoně?

²⁰⁸ Kap. 1., 2. a 4.

²⁰⁹ Kap. 3.

²¹⁰ Kap. 5.

²¹¹ Srov. např. Pláč 1,12-13. Zde se vyskytuje velmi výstižný obraz bolesti popisovaný jako „oheň v kostech“.

²¹² Srov. Pís 2,5; 5,6-8.

Na tuto otázku může odpovědět výše uvedený rozbor. Je jisté, že pohled biblického autora a ani Izraelitů vůbec, nebyl vždy stejný. O vývoji podle současného chápání se také nedá hovořit. Vysvětlení původu utrpení v lidském životě, jak je podávají biblické pradážiny, je pouze snahou o jakousi rekonstrukci a teologické zdůvodnění. Dobře však vystihuje situaci člověka, který je každý den svého života konfrontován se svou slabostí, omezeností a smrtelností.

Příčiny utrpení jsou ve Starém zákoně různé, někdy jsou naprosto zřejmé, někdy těžko vysvětlitelné a v některých případech zcela nevysvětlitelné. Při procházení dějinami spásy, jak je předkládá biblický kánon, se před čtenářem otevírá obrovské bohatství Božích „nápadů“ jak člověka přivést zpět k sobě. Problém utrpení je do tohoto velmi dynamického pohybu začleněn.

První zmínka o bolesti v knize Genesis se týká člověka a souvisí s jeho hříchem. Jak se však vyrovnat s tím, že o tři kapitoly dále autor používá stejné slovo pro Boha? Náhle zde vystupuje Bůh, který se trápí kvůli člověku. Hřích tedy působí bolest nejen tím, že přivolává trest, ale i tím, že působí utrpení jiné osobě, případně samotnému Bohu. Stejně bolestné jako sám hřích se však jeví i odvrácení od hříchu, kdy člověk musí překonat svoji porušenost. V případě významných Božích služebníků se zdá, že čím je člověk Bohu blíže, tím větší bolest zakouší. Porušená lidská přirozenost je zasažena setkáním s Bohem. Jak popisuje třetí kapitola Geneze, člověka po hříchu opanoval strach z Boha. Při setkání s Bohem je člověk konfrontován s tvrdou realitou.

Mojžíšův příběh ukazuje, jak se jeho život změnil po setkání s Bohem. Jeho utrpení spočívá na třech rovinách. Prožívá spolu se svým lidem jeho utrpení, zároveň se ale také trápí nad jeho nevěrností a k tomu ještě zakouší ono Boží „trápení“ kvůli lidu. Vidí situaci vyvoleného lidu z Boží perspektivy. Boží „utrpení“ je projev jeho soucitu a zaslíbení, která dává svému lidu nebo i jednotlivcům, jsou jeho nástrojem. Kdykoliv je zmínka o Božím hněvu, vždy po něm bezprostředně následuje Boží lítost nad zamýšleným zlem. Hospodin nechává své služebníky, aby ho přemlouvali ve prospěch lidí. Dokladem je Abraham, kterému Bůh zjevuje svůj záměr zničit hříšná města nebo Mojžíš, jehož nechává rozhodnout o dalším osudu vyvoleného lidu. Utrpení spravedlivých lze chápat také jako příklad důvěry v Boha. Jejich bolest není jen prostorem pro Boží působení, ale má také hodnotu svědectví.

Starý zákon se bolestí zabývá s různou intenzitou. Biblické pradážiny stanovují příčinu utrpení jako následek a trest za hřích. Tato myšlenka se pak promítá do všech starozákonních textů. V poselství Pentateuchu (kromě biblických pradážin) i v historických knihách se sice o bolesti píše, ale jakékoli hledání jejich příčin a smyslu je spíše okrajovou záležitostí. Velmi výrazně vystupuje

²¹³ Velmi výrazným příkladem jsou tzv. kající žalmy (Žl 6, 32, 38, 51, 102, 130, 143).

utrpení v prorockých spisech. Zdá se, jakoby intenzita vztahu s Bohem jeho povolání přímo drtila. Bolest je neoddělitelnou součástí jejich života a svědectví. Autoři těchto textů ji popisují velmi naturalisticky. Avšak odpověď na otázku po smyslu utrpení si lze pouze domýšlet. Utrpení se zde popisuje, ale neřeší. Podobně jako u Mojžíše, který je ostatně nazýván velkým prorokem, jsou i „pozdější proroci“ obrazem Božího „utrpení“ kvůli hříšnosti lidu. V mesiánských předpovědích se pomalu přechází k myšlence zástupnosti, která jde ruku v ruce s univerzalismem.

Sbírka spisů jde o krok dál a hledá odpověď na otázky týkající se bolesti. Autoři se na základě tradice chytají známé a rozšířené nauky o odplatě, kterou ještě dále rozvíjejí. Praktická životní zkušenost však do tohoto schématu zdaleka ne vždy zapadá. Proto i zde vystupuje myšlenka zástupnosti a spolu s ní také chápání bolesti jako zkoušky věrnosti. Nauka o odplatě se pak orientuje i na budoucnost. Spravedlnosti lze dosáhnout jen u Boha. Proto nepřekvapí víra ve vzkříšení, která se vyskytuje v některých textech.

Stejně jako jsou všechna požehnání ve Starém zákoně spojena se zlořečenými, je i bolest spojena s Božím soucitem, který téměř hmatatelně proniká celé dějiny spásy. Možná by se dalo říci, že čím větší bolest, tím výrazněji se projevuje Boží dobrota. Úvahu o možném vývoji v pojmání bolesti ve Starém zákoně lze uzavřít zjištěním, že určitý vývoj jistě existuje a projevuje se zejména stále novým objevováním a upevňováním naděje.

ZÁVĚR

Otázka po původu bolesti a utrpení vůbec zaměstnává lidstvo od počátku jeho existence, jak naznačují biblické pradějiny. Narušený vztah mezi člověkem a Bohem člověka uvádí do tvrdé reality života plného námahy a trápení. Fenomén bolesti však není snadno uchopitelný. Tuto skutečnost dokazují i starozákonní texty, když se jí zabývají. Na otázku po smyslu bolesti v lidském životě zpravidla bývají velmi jednoduché a rychlé odpovědi. Avšak pouze do okamžiku, kdy se člověk sám octne tváří v tvář těžko pochopitelnému utrpení, které nutně překračuje obvyklá naučená schémata. Tehdy dochází k hlubšímu zamyšlení nad problémem. Nakolik Bible podává obraz o lidském životě, natolik také ukazuje hledání jeho smyslu.

Že otázku bolesti v lidském životě nelze odbýt stručnou odpovědí, naznačují i termíny, které biblický text pro její vyjádření používá. V úvaze nad významy jednotlivých slov v první kapitole této práce vychází na jevo jejich široký dosah. Ukazuje se, že pokud se člověk chce zabývat zkoumáním bolesti ve Starém zákoně, nemůže se spokojit pouze s určitým aspektem, zpravidla z fyzické oblasti. Ačkoli by se dalo čekat, že nejčastější zmínka se bude týkat souvislosti se zraněním, samy texty dokládají, že právě tímto aspektem se biblický autor zabývá minimálně. Ne snad proto, že by ho opomíjel, ale spíše se zdá, že je pro něj samozřejmostí a ostatně příčina bolesti je v takovém případě zjevná.

Na základě tohoto průzkumu se ukazuje široké spektrum různých neduhů, slabostí, trápení a strastí, které se celé dá zahrnout do pojmu bolest. Jako bolest tedy Starý zákon ve většině případů označuje utrpení obecně. Ukazuje bolest na rovině fyzické, psychické, ale i duchovní. Jakákoli bolest proniká nejen celého člověka, nýbrž i celý jeho život. Biblická mentalita vnímá člověka jako celek, tedy i jednotlivé roviny utrpení se navzájem pronikají a ovlivňují. Ostatně ani pro člověka dnešní doby není překvapením skutečnost, že například silné fyzické trápení výrazně ovlivňuje psychickou rovnováhu a jistě se odráží i v duchovní oblasti.

Starozákonní texty však tuto rozmanitost vyjadřují nejen množstvím různých slov, ale i rozmanitými literárními formami. Mezi ně patří četná obrazná vyjádření, která daný problém zpracovávají velmi výstižně, místy až poněkud naturalisticky.

Druhá kapitola se snaží zasadit problém bolesti do života Božího lidu na základě svědectví

biblických textů a dobových reálií. Ukazuje, jak se vyvolený Boží lid vyrovnával s různými formami utrpení, jak v oblasti sakrální, tak v oblasti profánní. Z této úvahy vyplývá, že bolest je ve starozákonních textech nejvíce kladena do souvislosti s hříchem, ať už jako trest nebo jako následek hříšného jednání. Závěr kapitoly zmiňuje úlohu Božího soucitu v souvislosti s lidským utrpením a hříchem.

Stručný rozbor starozákonních knih v závěrečné kapitole předkládá, jak se výše nastíněné postoje promítají do jednotlivých textů. Velmi výraznou pozici zaujímá nauka o odplatě, kterou rozvíjejí zejména sapienciální knihy. Tedy souvislost bolesti s hříchem je hlavní odpovědí na otázku po smyslu utrpení a proniká skutečně všechny starozákonné texty.

Avšak i biblický autor se musel vypořádat se skutečností, že ne každé utrpení musí být zapříčiněno nějakým hříchem. Pokud chtěl obhájit nauku o odplatě, snažil se na trpícím najít za každou cenu nějakou skrytou vinu. Když však ani toto vysvětlení neobstálo, musel hledat dále. Proto Starý zákon kromě bolesti jako trestu předkládá bolest jako zkoušku věrnosti Bohu, ale i bolest jako svědectví či prostor pro Boží působení. Utrpení proroků má zpravidla rozměr zástupnosti. Je zde Boží služebník, který nese utrpení lidu i Boží soucit.

Začátek knihy Genesis uvádí jako příčinu bolesti hřích. V dalších spisech se pak objevují i jiné možnosti. Nicméně o vývoji pojetí ve striktním slova smyslu se rozhodně hovořit nedá. Původní pojetí má trvalou platnost, ale přidávají se k němu další, která v různých knihách zaujímají více nebo méně významné postavení. Zásadní význam má v průběhu dějin spásy, jak je předkládá starozákonní kánon, soucit, který má Bůh se svým lidem a jímž vnáší do lidského života naději. Ta se pak projevuje i v uvedených vysvětleních původu bolesti.

SEZNAM ZKRATEK

Zkratky názvů biblických knih

Zkratky názvů biblických knih jsou převzaty z českého překladu užívaného v římskokatolické liturgii (v mešním lekcionáři a liturgii hodin).

Zkratky názvů knih

LXX Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes (Stuttgart)

THAT Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament (München - Zürich)

TWAT Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament (Stuttgart)

Jiné obecně užívané zkratky

Např. například

Srov. srovnej

Zejm. zejména

Zvl. zvláště

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Prameny

Bible. Písmo svaté Starého a Nového Zákona. Ekumenický překlad, Praha: Česká biblická společnost, 1991.

ELLIGER, Karl - RUDOLPH, Wilhelm (ed.), Biblia Hebraica Stuttgartensia. 4. vydání, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1990. ISBN 3-438-05219-9

FISCHER, Bonifatius et alii (ed.), Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem. 3. vydání, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1983. ISBN 3-438-05303-9

La sainte Bible. Traduit en français sous la direction de l'Ecole biblique de Jérusalem, Paris: Cerf, 1956.

RAHLFS, Alfred (ed.), Septuaginta, id est Vetus Testamentum græce iuxta LXX interpretes, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1979. ISBN 3-438-05121-4

Jazykové slovníky

KOEHLER, Ludwig - BAUMGARTNER, Walter (ed.), Lexicon in Veteris Testamenti libros. Leiden: E.J. Brill, 1985.

PÍPAL, Blahoslav, Hebrejsko-český slovník ke Starému Zákonu. 3. vydání, Praha: Kalich, 1997. ISBN 80-7017-121-9

Ostatní literatura

BAUMANN, Arnulf, „חַיַּל׳׳. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl II, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1977, s. 898-902.

BAUMANN, Arnulf, „יַל׳׳. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl III, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1980, s. 639-645.

DOMMERSHAUSEN, Werner, „חַל׳׳. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl II, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1977, s. 972-986.

- FABRY, Heinz-Joseph, „חבל hbl”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl II, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1977, s. 716-720.
- FUHS, Hans Ferdinand, „דָּכָא daka”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl II, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1977, s. 207-221.
- GERSTENBERGER, Erhard S., „ענה ‘nh”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl VI, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1987, s. 247-270.
- HASEL, Gerhard F., „זַעַק za’ak”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl II, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1977, s. 628-630.
- HELEWA, Giovanni, L'uomo sofferente nella storia della salvezza. Roma: Teresianum, 2001.
- HŘEBÍK, Josef, Polarita radosti a bolesti ve Starém Zákoně. In Sborník Katolické teologické fakulty, sv. VI., Praha: Karolinum, 2004, s. 81 - 99. ISBN 80-246-0757-3
- JENNI, Ernst, „אָהַה ‘ahah”. In Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament, díl I, München: Ch. Kaiser, 1993, s. 73-74.
- MEYERS, Carol, „עַסַב ‘asab”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl VI, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1987, s. 298-301.
- MOSIS, Rudolf, „כַּבֵּב k’b”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl IV, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1983, s. 8-13.
- OTTOSSON, Magnus, „הַרַהֵה harah”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl II, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1977, s. 495-499.
- POTOCKI, Stanisław, Rady Mądrości. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Lubelskiego, 1993.
- RAD, Gerhard von, Theologie des Alten Testaments. Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels. 5. vydání, München: Ch. Kaiser, 1966.
- RAD, Gerhard von, Theologie des Alten Testaments. Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels. 4. vydání, München: Ch. Kaiser, 1965.
- RINGGREN, Helmer, „סַפַּהֵה sapah”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl V, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1986, s. 906-908.
- SÆBØ, Magne, „אֵד ‘ed”. In Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament, díl I, München: Ch. Kaiser, 1993, s. 122-125.
- SEYBOLD, Klaus, „חַלַּהֵה halah”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl II, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1977, s. 960-971.
- SCHARBERT, Josef, Der Schmerz im Alten Testament. Bonn: P. Hanstein, 1955
- SCHARBERT, Joseph, „סַפַּדֵה sapad”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl V, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1986, s. 901-906.
- SCHENKER, Adrian, Douceur de Dieu et violence des hommes. Le quatrième chant du serviteur de Dieu. Bruxelles: Lumen vitae, 2001. ISBN 2-87324-186-1
- SCHWERTNER, Siegfried, „אֵלִיל ‘alil”. In Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament,

díl I, München: Ch. Kaiser, 1993, s. 167-169.

STØBE, Hans Joachim, „נחם nhm”. In Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament, díl II, München: Ch. Kaiser, 1993, s. 59-66.

STOLZ Fritz, „אבל ‘bl”. In Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament, díl I, München: Ch. Kaiser, 1993, s. 27-31.

STOLZ, Fritz, „חלה hlh”. In Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament, díl I, München: Ch. Kaiser, 1993, s. 567-571.

VETTER, Dieter, „שחת šht”. In Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament, díl II, München: Ch. Kaiser, 1993, s. 891-894.

WAGNER, Siegfried, „יגה jagah”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl III, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1980, s. 406-412.

WOLFF, Hans Walter, Anthropologie des Alten Testaments. München: Ch. Kaiser, 1973. ISBN 3-459-00848-2

ZOBEL, Hans-Jürgen, „הוי hoj”. In Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament, díl II, Stuttgart-Berlin-Köln: W. Kohlhammer, 1977, s. 382-388.

UNDERSTANDING OF PAIN IN THE OLD TESTAMENT

The work deals with pain from the point of view of terminology, from the perspective of life of the People of God, and according to the contents of the Old Testament books. Finally it touches on the development of the understanding of pain in the Old Testament.

- Bible - Old Testament
- Hope
- Pain
- Sin
- Suffering

OBSAH

ÚVOD.....	3
1. BOLEST V JAZYCE STARÉHO ZÁKONA.....	5
1. 1 Bolest a námaha.....	5
1. 2 Bolest a zranění, nemoc.....	6
1. 3 Porodní bolesti jako obraz utrpení.....	7
1. 4 Bolest a nenávisť.....	7
1. 5 Smutek jako projev bolesti.....	8
1. 6 Obrazná vyjádření.....	8
1. 7 Bolest v deuterokanonických knihách.....	9
2. BOLEST V ŽIVOTĚ BOŽÍHO LIDU.....	11
2. 1 Bolest a hřích.....	12
2. 1. 1 Bolest jako následek hříchu.....	13
2. 1. 2 Bolest jako trest za hřích.....	14
2. 2 Utrpení a bohoslužba.....	15
2. 3 Smuteční obřady.....	16
2. 4 Bolest jako prostor pro Boží působení.....	18
2. 5 Trpící Bůh?.....	20
3. OD TRESTU K ZÁSTUPNOSTI.....	22
3. 1 Biblické pradějiny a vyrovnávání se s utrpením.....	22
3. 2 Pohled na bolest ve vyprávění o praotcích.....	23
3. 3 Utrpení v rámci mojžíšského cyklu.....	24
3. 4 Období po obsazení zaslíbené země.....	26
3. 5 Bolest v předkrálovské a královské epoše.....	26
3. 6 Bolest v prorockých knihách.....	29
3. 6. 1 Proroci před exilem a v době exilu.....	29
3. 6. 2 Proroci po exilu.....	30
3. 7 Bolest ve Spisech.....	32
3. 7. 1 Chronistické dílo.....	32

3. 7. 2 Sapienciální literatura.....	34
3. 7. 2. 1 Poetické texty.....	36
3. 8 Lze hovořit o vývoji pojetí bolesti ve Starém Zákoně?.....	37
ZÁVĚR.....	40
SEZNAM ZKRATEK.....	42
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	43
OBSAH.....	47

Počet znaků: 81 449

Počet slov: 14 241

Počet vět: 1 741

Počet řádků: 1 586

Počet odstavců: 489

Počet stran: 46

Průměrná délka slova: 6

Průměrný počet slov ve větě: 8